

R.-G. Schwantzenberg (1996),

Ηθική Κοινωνιολογία,

Αθήνα: Ενίκεντρο

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΣΙΑ

Στοιχεία πολιτικής θεωρίας. — Εδώ θα διευκρινίσουμε ορισμένα στοιχεία πολιτικής θεωρίας και θα αναφερθούμε ενδεικτικά στις μεγάλες θεωρητικές συνεισφορές, που κατευθύνουν τη σύγχρονη πολιτική επιστήμη.

Μη μπορώντας να είμαστε πλήρεις, περιοριστήκαμε σε μερικούς θεμελιωδούς τύπους ανάδυσης, για να κάνουμε καλύτερα αντιληπτές ορισμένες βασικές κατηγορίες και έννοιες. Δηλαδή:

- στη μαρξιστική ανάδυση για: το Κράτος και την κοινωνία (κεφάλαιο I).
- στη συστημική ανάδυση για: το πολιτικό σύστημα (κεφάλαιο II).
- στη λειτουργική ανάδυση για: τις πολιτικές λειτουργίες (κεφάλαιο III).
- στην προσέγγιση μέσω της κυβερνητικής για: την πολιτική επικοινωνία (κεφάλαιο IV).

Μία συνολική προσέγγιση. — Παρ' όλες τις διαφορές και τις ανομοιοότητες, αυτοί οι τύποι ανάδυσης παρουσιάζουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Όλοι αντιλαμβάνονται το εξεταζόμενο αντικείμενο ως μία ολότητα, της οποίας τα στοιχεία είναι συνδεδεμένα και αλληλοεξαρτώμενα. Όλοι διατρέχονται από μια *σφαιρική προσέγγιση*.

Η κοινή στάση συνίσταται στην εγκατάλειψη της ξεχωριστής ανάδυσης των διάφορων στοιχείων της κοινωνίας: για τη *σύνληψη*

του συνόλου, για να εξηγηθούν τα μέρη από το σύνολο. Η ολότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή αν ξεκινήσουμε από τα απομονωμένα στοιχεία της. Αντίθετα, πρέπει να ξεκινήσουμε από το σύνολο για να ερμηνεύσουμε τα στοιχεία της.

Πράγμα που σημαίνει ότι ακολουθούν μια θεμελιώδη αρχή του Αβγουστου Κοντ, την προτεραιότητα του συνόλου απέναντι στα μέρη του. Πράγματι, για τον πατέρα της κοινωνιολογίας δεν είναι δυνατό να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε ένα ιδιαίτερο κοινωνικό φαινόμενο χωρίς να το επαναπροθετήσουμε στο συνολικό κοινωνικό πλαίσιο όπου ανήκει. Το ίδιο, όπως και στη βιολογία, όπου είναι αδύνατο να εξετάσουμε ένα όργανο και τις λειτουργίες του χωρίς να το μελετήσουμε σε σχέση με ολόκληρο τον οργανισμό.

Η πραγματικότητα ως ολότητα. — Έτσι ο Μαρξ ασχολείται με το συνολικό άνθρωπο, με τη συνολική κοινωνία. Τα φαινόμενα που μελέτη ανάγονται στα πλαίσια του συνόλου της κοινωνίας. Το αντικείμενο της μελέτης είναι «η κοινωνική πραγματικότητα λαμβανόμενη μέσα στο σύνολο των σφιδών της, σε όλο τους το βίθος» (Gurvitch)!

— *Ο μαρξισμός* είναι μία συνολική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας. Όπως υπογραμμίζει ο Γκέοργκ Λούκατς: «Αυτό που διακρίνει αποφασιστικά το μαρξισμό από την αστική επιστήμη είναι η οπτική της ολότητας... Η κυριαρχία του συνόλου στα μέρη... αποτρέπει την ίδια την ουσία της μεθόδου που δανείστηκε ο Μαρξ από τον Χέγκελ».

— *Η συστηματική ανάδυση* ασχολείται και αυτή επίσης με τη μέγετη συνόλων σχέσεων. Ξεκινά πράγματι από το αξίωμα ότι η κοινωνική πραγματικότητα παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά ενός συστήματος, για να αναλύσει και να ερμηνεύσει τα κοινωνικά φαινόμενα με τους δεσμούς αλληλεξάρτησης που τα συνδέουν και τα συνδέτουν σε μια ολότητα.

Ένα σύστημα μπορεί να οριστεί ως ένα σύνολο αλληλεξαρτωμένων στοιχείων, σαν ένα σύνολο στοιχείων που βρίσκονται σε

(1) G. Gurvitch, «La sociologie de Marx», στο «La vocation actuelle de la sociologie», τόμος 2ος, κεφ. XII, σελ. 225.

αλληλεπίδραση. Ένα πολιτικό σύστημα μπορεί να οριστεί ως ένα σύνολο των πολιτικών αλληλεπιδράσεων που διαπιστώνονται σε μια δοσμένη κοινωνία. Γιατί το πολιτικό σύστημα δεν είναι παρά το μέρος ενός συνόλου. Περιλαμβάνεται μέσα σε ένα «περιβάλλον», σε ένα κοινωνικό σύνολο με το οποίο διατηρεί περίπλοκες σχέσεις. Με δυο λόγια, αυτό το πολιτικό σύνολο είναι το ίδιο υποσύνολο ενός ευρύτερου συνόλου.

— Η σφαιρική προσέγγιση χαρακτηρίζει επίσης και το *λειτουργισμό*. Καλύτερα από κάθε άλλον, ο Μαλινόφσκι παρουσιάζει την κοινωνία και την κουλτούρα ως οργανωμένα, ολοκληρωμένα σύνολα, που συνθέτουν μια ολότητα, η οποία δημιουργείται μέσω της συναρμογής διαφορετικών και πολλαπλών μερών. Σύμφωνα με ' αυτόν, η κοινωνία αποτελεί ένα συνεκτικό και διευθετημένο σύνολο.

— Η ίδια πρόθεση για σφαιρική προσέγγιση χαρακτηρίζει και το *δομησμό*. Έτσι ο Ζ. Πιαζέ γράφει «Λέμε ότι υπάρχει δομή (με την πιο γενική της μορφή), όταν τα στοιχεία βρίσκονται ενωμένα σε μια ολότητα που παρουσιάζει ορισμένες ιδιότητες ως ολότητα και όταν οι ιδιότητες των στοιχείων εξαρτώνται, εξολοκλήρου ή ενμέρει, από αυτά τα χαρακτηριστικά της ολότητας».

— Τέλος, η *προσέγγιση μέσω της κυβερνητικής*, οδηγεί επίσης σε μια συνθετική οπτική. Παρομοιάζει το πολιτικό σύστημα με ένα σύστημα ρολογιήσης, ένα κυβερνητικό σύστημα, το οποίο εξαρτάται από την πληροφορία που παρέχεται από το περιβάλλον του.

Έτσι, αν και διαφορετικοί, ή ακόμη και αποκλίνοντες, αυτοί οι τύποι ανάλυσης βασίζονται τουλάχιστον σε μια κοινή ιδέα: στην ιδέα ότι η κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα αποτελεί μία ολότητα. Κάθε ανάλυση ενός απομονωμένου στοιχείου κινδυνεύει να αλλοιώσει την πραγματικότητα. Μόνο η σφαιρική προσέγγιση επιτρέπει την αποφυγή των διαστρεβλώσεων ή των ακρωτηριασμών της πραγματικότητας. Πρέπει να πάσουμε ν' απομονώνουμε το τάδε ή δεινά πολιτικό φαινόμενο: για να εξετάσουμε την πολιτική πραγματικότητα ως μια ολότητα, ως ένα σύνολο, που αποτελεί μια σφαιρική μελέτη.

Αυτό ακριβώς αποτελεί και το αντικείμενο των επόμενων κεφαλαίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η μαρξιστική ανάλυση. — Για να μελετήσουμε τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία που αυτό διευθύνει, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, με αρκετά οφέλη, διάφοροι τύποι ανάλυσης. Όμως, στον τομέα αυτό, η πιο σημαντική θεωρητική προσφορά είναι του μαρξισμού.

Η προσφορά του μαρξισμού στην πολιτική επιστήμη μπορεί να μελετηθεί σε τρία επίπεδα. Στο επίπεδο των θεμελιωτών: του Μαρξ και του Ένγκελς (την ήμα πρώτο). Στο επίπεδο του *σοβιετικού μαρξισμού*, που αποτελεί συγχρόνως μία θεωρητική εμβάθυνση και ένα συγκεκριμένο πειραματισμό (την ήμα δεύτερο). Τέλος, στο επίπεδο του *κριτικού μαρξισμού*, εννοώντας με τον όρο αυτό τις προσθήκες ή τις πρόσφατες διορθώσεις είτε στον πρωτότυπο μαρξισμό είτε στο σοβιετικό μαρξισμό (την ήμα τρίτο).

ΤΜΗΜΑ Ι

ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΕΝΓΚΕΛΣ

Ένα γενικό θεωρητικό μοντέλο. — Ο μαρξισμός εμφανίζεται σαν μια σύλληψη του κόσμου, μια Weltanschauung. Είναι συγχρόνως μια φιλοσοφία, μια ιστορία, μια κοινωνιολογία και μια πολιτική οικονομία.

Γιατί ο Μαρξ (1818-1883) και ο Ένγκελς (1820-1895), βασισμένοι σε μία πολύ πλατιά κουλτούρα, συνθέτουν, προσεγγί-

ζουν και επεκτείνουν τις προηγούμενες έρευνες. Συνδύζουσι δυναμικά τη διαλεκτική φιλοσοφία της ιστορίας του Χέγκελ, την αγγλική πολιτική οικονομία (Άνταμ Σμιθ, Ρικάρντο), το γαλλικό σοσιαλισμό (Δεν-Σιμόν, Φουριέ, Προυβόν) και τις ιστορικές ερμηνείες της εποχής (Ογκιστέν Τιερί, Γκιζό).

Με βάση αυτή την αφετηρία, αυτές τις αποστασιατικές ερμηνείες του πραγματικού, τις οποίες συνθέτουν, ο Μαρξ και ο Ένγκελς δημιουργούν μια γενική θεωρία: για να προτεινούν, στηρίξιμοι σ' αυτό το γενικό θεωρητικό μοντέλο, μια επιστημονική ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας και ιστορίας.

Το πολιτικό στοιχείο. — Ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεωρούν ότι το πολιτικό στοιχείο αποτελεί δευτερογενές φαινόμενο, εξαρτώμενο από το οικονομικό. Έτσι ο Ένγκελς γράφει: «Η ιδέα ότι οι πολιτικές πράξεις που καταλαμβάνουν το προσκήνιο αποτελούν τον αποφασιστικό παράγοντα στην ιστορία, είναι το ίδιο παλιό όσο και η ίδια η ιστοριογραφία». Ωστόσο, «η οικονομική πλευρά της σχέσης είναι πιο βασική στην ιστορία από την πολιτική πλευρά».

Η πολιτική δυναμική δεν είναι παρά η έκφραση της κοινωνικής δυναμικής — της ταξικής πάλης —, που και η ίδια προκύπτει από την οικονομική βάση. Έτσι, θέλοντας να αναλύσουν την «πραγματική βάση» των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων, ο Μαρξ και ο Ένγκελς κατέληξαν να παραμελήσουν σ' ένα βαθμό την ανάλυση της ίδιας της πολιτικής ζωής.

Ωστόσο, πολλά από τα έργα τους παρουσιάζουν άμεσο ενδιαφέρον για την πολιτική επιστήμη. Μπορούμε ιδιαίτερα να αναφέρουμε τη «Γερμανική Ιδεολογία» (1845-1846) και το «Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος» (1848), που γράφτηκαν με τη συνεργασία του Μαρξ και του Ένγκελς. Την «Κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ» (1843-1844), τα «Χειρόγραφα του 1844», την «Ταξική πάλη στη Γαλλία» (1850), τη «18 Μπριμέρ του Λουδοβίκου Νάπολέοντα Βοναπάρτη» (1852), την «Εισαγωγή στην

(2) Φ. Ένγκελς, *Αντι-Ντιργκ*, Λονδίνο, 1878.

κριτική της πολιτικής οικονομίας» (1859), το «Κεφάλαιο» (πρώτος τόμος 1867), τον «*Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία*» (1871), του Μαρξ. Και του Ένγκελς: «*Ο κ. Ε. Ντίργκ αυτοδογμολέει την επιστήμη*» (σερά άρθρων που δημοσιεύτηκαν στα 1878, περισσότερο γνωστά με τον τίτλο *Αντι-Ντίργκ*), «*Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*» (1884), και η «*Κριτική του προγράμματος της Ερφούρτης*» (1891).

§ 1. — Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ:

Η ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς προτείνουν μια υλιστική και νετερμινιστική ερμηνεία της ιστορίας. Αυτός ο ιστορικός υλισμός είναι ένας διαλεκτικός υλισμός, γεγγελιανής έμπνευσης.

Υποδομή και υπερδομή. — Η εξέλιξη της κοινωνίας προκύπτει από την εξέλιξη των υλικών συνθηκών της ζωής. Στη βάση βρισκονται οι *παραγωγικές δυνάμεις* (εργασία και τεχνικές παραγωγής, εργατική δύναμη των ανθρώπων και αντικείμενα στα οποία εφαρμόζεται αυτή η εργασία). Αυτές οι παραγωγικές δυνάμεις δημιουργούν τις *παραγωγικές σχέσεις*: είναι οι σχέσεις που συνδέουν τα άτομα μεταξύ τους με βάση την παραγωγή. Αυτά τα δυο στοιχεία — παραγωγικές δυνάμεις και παραγωγικές σχέσεις — απαρτίζουν από κοινού τον *τρόπο παραγωγής*. Είναι ουσιαστικό να γνωρίσουμε αυτό τον τρόπο (ή σύστημα) παραγωγής, γιατί μια κοινωνία καθορίζεται συγχρόνως τόσο από το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων όσο και από την κατάσταση των παραγωγικών σχέσεων.

Αυτές οι σχέσεις παραγωγής διαμορφώνουν την κοινωνική υποδομή την κατανομή των *κοινωνικών τάξεων* (ομάδες ατόμων που έχουν την ίδια θέση στον τρόπο παραγωγής). Και αυτή η κοινωνική υποδομή παράγει ορισμένους τρόπους σκέψης, ορισμένες αντιλήψεις.

(3) Οι ημερομηνίες αναφέρονται στην σύνταξη του έργου η στην πρώτη του έκδοση.

νεις, ορισμένους πολιτικούς και νομικούς θεσμούς, κτλ.

Με δυο λόγια, η *υποδομή* —δηλαδή οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις— καθορίζει μια *υπερδομή*, η οποία αποτελεί ανατανάκλασή της. Αυτή η υπερδομή περιλαμβάνει τους πολιτικούς θεσμούς, το δικαίο, την ηθική, τη θρησκεία, τις τέχνες, κτλ.

Ο Μαρξ γράφει: «Μέσα στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε παραγωγικές σχέσεις, που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των παραγωγικών σχέσεων αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, τη συγκεκριμένη βάση πάνω στην οποία υψώνεται μια νομική και πολιτική υπερδομή, που σ' αυτή αντιστοιχούν ορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική πολιτική και διανοητική διαδικασία της ζωής». (Πρόλογος στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας»).

Με δυο λόγια, ο τρόπος παραγωγής κυριαρχεί πάνω στην ανάπτυξη της υπερδομής. Απ' αυτή την οικονομική βάση εξαρτώνται όλα τα υπόλοιπα.

Η απουσία αυτονομίας του πολιτικού στοιχείου. — Βέβαια, ο Μαρξ παραδέχεται ότι είναι δυνατό να υπάρχει αλληλεπίδραση, ότι η υπερδομή μπορεί με τη σειρά της να επιδράσει πάνω στην υποδομή. Γιατί υπάρχει δράση και αντίδραση όλων των παραγόντων. Αλλά αυτό που πρέπει να κρατήσουμε —και αυτό που είναι ουσιαστικό— είναι το γεγονός ότι η υπερδομή τηγάζει από την υποδομή.

Το πολιτικό φαινόμενο είναι μια ανατανάκλαση των παραγωγικών σχέσεων. Το πολιτικό καθεστώς αποτελεί προϊόν του συστήματος παραγωγής. Έτσι, ο γενικός μηχανισμός αυτής της εξέλιξης μπορεί να συνοψισθεί με την άνοδο ή την κάθοδο, στην αλυσίδα των αιτιοτήτων.

Ο πολιτικός ανταγωνισμός αποτελεί κυρίως ανατανάκλαση της ταξικής πάλης: οι ίδιες οι τάξεις διαμορφώνονται από τον τρόπο παραγωγής. Ο τελευταίος προκύπτει από την κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων (και ιδιαίτερα των τεχνικών παραγωγής).

Με την αντίστροφη αιτιακή τάξη, το σχήμα της εξέλιξης των πολιτικών φαινομένων σε σχέση με την τεχνικο-οικονομική υποδομή, είναι το ακόλουθο: Παραγωγικές δυνάμεις-Σύστημα παραγωγής-Κοινωνικές τάξεις-Ταξική πάλη-Πολιτικός ανταγωνισμός.

Τα είδη κράτους. — Η ιστορία το αποδεικνύει: σε κάθε σύστημα παραγωγής, αντιστοιχεί ένα είδος κράτους.

Έτσι οι πρωτόγονες τεχνικές δημιουργήσαν το σύστημα παραγωγής της Αρχαιότητας, με την πάλη των δουλοκτητών και των δούλων, και το *δουλοκτητικό* κράτος. Οι μεσαιωνικές αγροτικές τεχνικές δημιουργήσαν το *φεουδαλικό* σύστημα παραγωγής, με την πάλη των αρχόντων και των δουλοπάραικων, και το κράτος του Παλιού Καθεστώτος (Ancien Regime). Οι βιομηχανικές τεχνικές δημιούργησαν το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, με την πάλη των καπιταλιστών και των προλετάρων και το *αστικό* κράτος.

Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος περιέχει επίλεκτο κι αυτή την εικόνα: «Ο χειροκίνητος μύλος δίνει την κοινωνία με το φεουδαρχή· ο ατμοκίνητος μύλος δίνει την κοινωνία με το βιομηχανικό καπιταλισμό».

Τέλος, η ίδια η εξέλιξη των βιομηχανικών τεχνικών τείνει στην κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής —που αποτέλούσε τη βάση των προηγούμενων συστημάτων— και στην εγκαθίδρυση του σοσιαλιστικού συστήματος παραγωγής, που βάζει τέλος στην ταξική πάλη και οδηγεί στο *σοσιαλιστικό κράτος* και κατόπιν στο μαρσισμό του κράτους.

Έτσι, υπάρχουν τέσσερις τύποι κράτους: το δουλοκτητικό κράτος, το φεουδαλικό κράτος, το αστικό κράτος και το σοσιαλιστικό κράτος. Κάθε είδος αντιστοιχεί σε ένα ιδιαίτερο σύστημα παραγωγής, και επομένως σε ένα καθορισμένο ταξικό σύστημα.

Οι κρατικές μορφές. — Στη συνέχεια, στα πλαίσια κάθε τύπου κράτους, η μαρξιστική ανάλυση επανεισάγει διακρίσεις που θυμίζουν την κλασική τυπολογία.

Στο εσωτερικό κάθε «είδους κράτους», υπάρχουν πράγματι πολλές «κρατικές μορφές». Αυτή η έννοια της «κρατικής μορφής»

αντιστοιχεί σχεδόν στην κλασική έννοια του πολιτικού καθεστώτος. Ένα δεδομένο «είδος» κράτους μπορεί να ενσαρκώνεται σε διάφορες «μορφές».

Το *δουλοκρατητικό* κράτος της Αρχαιότητας ήταν άλλοτε δεσποτικό (Αίγυπτος, Περσία), άλλοτε τυραννία (σε μερικές ελληνικές πόλεις), άλλοτε δημοκρατία (σε άλλες ελληνικές πόλεις), άλλοτε αυτοκρατορία (Ρώμη).

Το *φεουδαλικό* κράτος εξελίχθηκε από μία αποκεντρωτική μορφή που βασιζόταν σε φέουδα τελείως ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, σε μία συγκεντρωτική μοναρχία στην εποχή του Λουδοβίκου ΧΙΥ.

Το *αστικό* κράτος είναι άλλοτε μια φιλελεύθερη δημοκρατία, άλλοτε ένα αυταρχικό καθεστώς.

Τέλος, σήμερα μπορούμε να προσθέσουμε ότι το *σοσιαλιστικό* κράτος μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές: τη σοβιετική μορφή, την πιο χαλαρή μορφή της λαϊκής δημοκρατίας, την κινεζική μορφή, πιο αυστηρή, κτλ.

Εντούτοις, στο εσωτερικό κάθε τύπου κράτους και κάθε κρατικής μορφής, στις διάφορες πλευρές της, ο *βασικός ανταγωνισμός παραμένει πάντα ο ίδιος*. Είτε διεξάγεται ανάμεσα σε αφέντες και δούλους (δουλοκρατητικό κράτος), είτε ανάμεσα σε άρχοντες και δουλοπάροικους (φεουδαλικό κράτος), είτε ανάμεσα σε καπιταλιστές και προλετάριους (αστικό κράτος), σε όλες τις περιπτώσεις ο ανταγωνισμός αυτός αντιπαραθέτει τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και αυτούς που για να ζήσουν δεν έχουν παρά την εργατική τους δύναμη.

§ 2.— Η ΤΑΞΙΚΗ ΠΛΑΗ

«Η ιστορία κάθε κοινωνίας μέχρι σήμερα είναι η ιστορία της ταξικής πάλης. Ελεύθερος και δούλος, πατρικός και πληβείος, βαρόνος και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας· με μια λέξη καταπιεστές και καταπιεζόμενοι, σε μόνιμη αντίθεση, διεξήγαν έναν αιώνιο πόλεμο...» (*Μανφέστο*).

Ανεκάνον υπήρχε μία κυρίαρχη τάξη και μία η περισσότερο κυριαρχούμενη τάξεις, μία εκμεταλλεύτρια τάξη και εκμεταλλευόμενες τάξεις και πάντα διεξαγόταν πόλεμος ανάμεσα σ' αυτά τα δύο στρατόπεδα. Ο ταξικός ανταγωνισμός αποτελεί σταθερά όλων των κοινωνιών που στηρίζονται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Και αυτή η πάλη των ανταγωνιζόμενων τάξεων αποτελεί τον κινητήρα της κοινωνικής δυναμικής.

Η έννοια της τάξης. — Μπορούμε να ορίσουμε μία κοινωνική τάξη ως μία ομάδα ατόμων που κατέχουν την ίδια θέση στον τρόπο παραγωγής. Ο Λένιν δίνει τον ακόλουθο ορισμό:

«Κοινωνικές τάξεις ονομάζονται μεγάλες ανθρώπινες ομάδες που διακρίνονται από τη θέση τους μέσα σ' ένα καθορισμένο ιστορικό σύστημα κοινωνικής παραγωγής, από τις σχέσεις τους (οι οποίες συχνότερα έχουν κατοχυρωθεί με νόμους) με τα μέσα παραγωγής, από τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο νέμονται τη μερίδα τους από τον κοινωνικό πλούτο, καθώς και από το μέγεθος αυτής της μερίδας. Οι κοινωνικές τάξεις είναι ανθρώπινες ομάδες από τις οποίες η μια μπορεί να ιδιοποιηθεί την εργασία της άλλης· σαν συνέπεια της θέσης που κατέχει μέσα σ' ένα δοσμένο οικονομικό καθεστώς».

Επομένως οι κοινωνικές τάξεις ορίζονται με βάση τη θέση τους στο σύστημα παραγωγής, και ιδιαίτερα με βάση την κατάσταση τους σε σχέση με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, η οποία αποτελεί νομική μετάφραση των παραγωγικών σχέσεων.

Οι κοινωνικές τάξεις κατά τον 19ο αιώνα. — Η κυρίαρχη τάξη είναι αυτή που κατέχει τα μέσα παραγωγής. Συνεπώς, η *κυρίαρχη τάξη αλλάζει όταν αλλάξει ο θεμελιώδης τρόπος παραγωγής του πλούτου*.

Κατά τον 18ο αιώνα, η 7η παραμένει ακόμα ο κύριος παράγοντας παραγωγής· επομένως κυρίαρχη τάξη παραμένει η έγγειος αριστοκρατία. Αντίθετα, στον 19ο αιώνα, τα κύρια μέσα παραγωγής είναι οι πρώτες ύλες και τα βιομηχανικά εργαλεία· από τότε η νέα κυρίαρχη τάξη είναι η *καπιταλιστική αστική τάξη*, που κατέχει αυτά τα μέσα παραγωγής.

Εξάλλου, υπογραμμίζουν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, τα πράγματα ξεκαθαρίζουν. Σε ορισμένες εποχές, η τάξικη πάλη ήταν συγκεχυμένη, γιατί υπήρχαν πολλές εκμεταλλευόμενες τάξεις, καθώς επίσης και, συχνά, αρκετές εκμεταλλευόμενες τάξεις. Αλλά τον 19ο αιώνα το σχήμα απλοποιείται: «Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής μας, της εποχής της αστικής τάξης, είναι ότι έχει αποδομηθεί τους τάξικους ανταγωνισμούς. Η κοινωνία χωρίζεται δύο και περισσότερο σε δύο πλατιά εχθρικά στρατόπεδα, σε δύο μεγάλες τάξεις διαμετρικά αντίθετες: στην αστική τάξη και στο προλεταριάτο» (Μανιφέστο).

Η αστική τάξη κατέχει το κεφάλαιο, δηλαδή την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, και επωφελείται από την εργασία του άλλου. Ο Ένγκελς την ορίζει ως εξής: είναι «η τάξη των σύγχρονων καπιταλιστών που είναι οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και αντλούν κέρδος από το μισθό» (πρόλογος του 1888 στο *Μανιφέστο*).

Η ανταγωνιστική τάξη είναι το προλεταριάτο. Η τάξη των σύγχρονων εργατών. Ο προλετάριος, δεν έχει παρά τα χέρια του για να δουλέψει. Υποχρεωμένος να πουλήσει την εργατική του δύναμη στον καπιταλιστή, αμειβεται με το ελάχιστο ζωτικό όριο, ενώ ο καπιταλιστής ιδιοποιείται τη διαφορά ανάμεσα σ' αυτό το ζωτικό ελάχιστο και το πραγματικό προϊόν της εργασίας, δηλαδή την «υπεράξια».

Εκτός απ' αυτές τις δύο μεγάλες ανταγωνιστικές τάξεις, η μαρξιστική ανάλυση αναγνωρίζει την ύπαρξη και άλλων τάξεων: 'Όπως το «Imperialismus», το «κουρελοπρολεταριάτο», το υποπρολεταριάτο, «αυτό το κατακάθι, το κατάνυχο, το απόρρημα απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις»,⁴ που αποτελεί μία συγκεχυμένη και ετερόκλητη μάζα. Καθώς και οι *mesalies* τάξεις —«μικροκατασκευαστές, μικρέμποροι, τεχνίτες, αγρότες» (Μανιφέστο)— που αποτελούν κοινωνικές ομάδες οι οποίες προηγούνται της καπιταλιστικής κοινωνίας, επιβιώσεις του αρχαίου τρόπου παραγωγής, που η καπιταλιστική συγκεντροποίηση υπάρχει κίνδυνος να τις οδηγήσει στην εξωφάνιση. Αυτές οι μεσαίες τάξεις

(4) Κ. Μάρξ «Η 18η Μαρτίμηρ του Λουδοβίκου Ναπολέοντα Βοναπάρτη», 1852.

μπορούν να γίνουν επαναστατικές. Αλλά συχνότερα είναι αντιδραστικές, γιατί «προσπαθούν να γυρίσουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας».

Το κράτος σε μία τάξικη κοινωνία. — 'Όσον αφορά το κράτος, δεν είναι καθόλου ουδέτερο σ' αυτή την τάξικη πάλη. Ακόμα και αν υποκρίνεται ότι υψώνεται πάνω από την κοινωνία, ακόμα και αν παίρνει τη φαινομενική μορφή ενός αμερόληπτου διαιτητή πάνω από τις τάξεις. Παρόμοιους μύθους αποτελούν επίσης και το γενικό συμφέρον και το κοινό καλό. Στην πραγματικότητα, το κράτος δεν εκφράζει, δεν μεταφράζει και δεν επικυρώνει παρά την κυριαρχία μιας τάξης. Είναι «η οργανωμένη εξουσία μιας τάξης με στόχο την καταπίεση μιας άλλης» (Μανιφέστο). Τεράστιος γραφειοκρατικός και στρατιωτικός μηχανισμός, «το κράτος δεν είναι παρά μια μηχανή καταπίεσης μιας τάξης από μία άλλη» ('Ένγκελς).

Το κράτος είναι το αδυσώπητο όργανο εξαναγκασμού και καταπίεσης που χρησιμοποιεί η κυρίαρχη τάξη για να διατηρήσει την κυριαρχία της. Η κυρίαρχη τάξη είναι ταυτόχρονα η κατέχουσα τάξη (που κατέχει τα μέσα παραγωγής) και η διεθνύουσα τάξη (που διεθνώνει τον κρατικό μηχανισμό). Το κράτος δεν αποτελεί παρά ένα όργανο κυριαρχίας, εκμετάλλευσης μιας τάξης από μία άλλη.

Στο έργο του «Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους», ο Ένγκελς γράφει: «Επειδή το κράτος γεννήθηκε από την ανάγκη να χαλιναγωγούνται οι τάξικες αντιθέσεις και επειδή, ταυτόχρονα, γεννήθηκε μέσα στη σύγκρουση αυτών των τάξεων, είναι, κατά κανόνα, το κράτος της πιο ισχυρής τάξης της τάξης που κυριαρχεί από οικονομική άποψη, και η οποία, χάρη σ' αυτό, γίνεται και πολιτικά κυρίαρχη τάξη και αποκτά έτσι μέσα για την κατάννηξη και την εκμετάλλευση της καταπιεζόμενης τάξης. Έτσι το αρχαίο κράτος, ήταν πριν απ' όλα κράτος των δουλοκρατών για την καταπίεση των δούλων, όπως το φεουδαρχικό κράτος ήταν όργανο των ευγενών για την καταπίεση των δουλοκράτορων και των κομμάτων, και το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος είναι όργανο εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας από το κεφάλαιο».

Και' εξάφραση, ωστόσο, το κράτος μπορεί να εξασφαλίσει μία φαινομενική ισορροπία ανάμεσα στις τάξεις. Έτσι ο Ένγκελς

συνεχίζει: «Σαν εξάιρεση, ωστόσο, παρουσιάζονται περιόδους όπου οι ανταγωνιζόμενες τάξεις βρίσκονται τόσο κοντά στην ισορροπία, ώστε η κρατική εξουσία σαν ψευδο-μεσολαβητής αποκτά για κάποιο διάστημα μια κάποια ανεξαρτησία, απέναντι και στις δύο. Έτσι, η μοναρχία του 17ου και του 18ου αιώνα διατήρησε την ισορροπία πρώτης και κυρίας της δεύτερης γαλλικής αυτοκρατορίας, χρησιμοποίησε το προλεταριάτο ενάντια στην αστική τάξη και την αστική τάξη ενάντια στο προλεταριάτο».

Έτσι, κατά γενικό κανόνα, «το κράτος είναι μία οργάνωση της κατέχουσας τάξης, για να την προστατεύει απέναντι στη μη κατέχουσα τάξη». Το αστικό κράτος, για παράδειγμα, είναι η πολιτική οργάνωση που δημιουργήσε η καπιταλιστική αστική τάξη για να εξασφαλίσει και να διατηρεί την κυριαρχία της πάνω στο προλεταριάτο.

Τυπική δημοκρατία και πραγματική δημοκρατία. — Είναι αναμφίβολο ότι το αστικό κράτος μπορεί να πάρει φαινομενικά δημοκρατικές μορφές, αλλά στην πραγματικότητα, αυτές οι δημοκρατικές μορφές δεν υπάχουν παρά προς όφελος της κυρίαρχης τάξης και μόνο. Για τους άλλους πολίτες αποτελούν ένα τεύχος, μια πανούργια.

Η αστική δημοκρατία είναι καθαρά τυπική. Τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που παραχωρεί στις κυρίαρχουσες τάξεις έχουν ένα καθαρά *θεωρητικό* χαρακτήρα: δεν αντιστοιχούν σε δυνατότητες *πρακτικής* άσκησης.

Η ελευθερία του τύπου δεν έχει νόημα γι' αυτόν που δεν διαθέτει τα απαραίτητα κεφάλαια για την έκδοση μιας εφημερίδας. Η ελευθερία της κουλτούρας δεν έχει σημασία γι' αυτόν που η φτώχεια του τον εμποδίζει να μορφωθεί. Όλες αυτές οι *ελευθερίες*, που αναγνωρίζονται *εξ ολοκλήρου από το νόμο, μονοπωλούνται στην πραγματικότητα από την καπιταλιστική αστική τάξη*, η οποία είναι η μόνη που διαθέτει τα συγκεκριμένα μέσα για να τις ασκήσει. Στην πραγματικότητα μόνο η κυρίαρχη τάξη μπορεί να ασκήσει τις ελευθερίες που αναγνωρίζονται για όλους.

Σε μία κοινωνία χωρισμένη σε τάξεις, η δημοκρατία είναι καθαρά *τυπική*. Αυτή η δημοκρατία δεν μπορεί να γίνει

συγκεκριμένη, πραγματική, παρά μόνο στο βαθμό που η κοινωνία ενοποιείται και που, κατά συνέπεια, το κράτος τίθεται στην υπηρεσία ολόκληρης της κοινωνίας, και όχι μιας κυρίαρχης τάξης. Για να φτάσουμε σ' αυτή την ενοποιημένη κοινωνία, που δεν θα γνωρίζει πια την τάξική διαίρεση, πρέπει πρώτα να μεσολαβήσει η νίκη του προλεταριάτου, που θα σημάει τον «τελικό αγώνα».

§ 3. — Η ΤΕΛΙΚΗ ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ

Η βασική αντίθεση. — Το προλεταριάτο αναπόφευκτα θα ανατρέψει τελικά αυτή την κυριαρχία της αστικής τάξης. Η τελευταία βαδίζει μοιραία στο χαμό της, εξαιτίας της βασικής αντίθεσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και στις σχέσεις παραγωγής, ανάμεσα στις υλικές πραγματικότητες και στους νομικούς κανόνες.

Ο Μαρξ γράφει: «Σε ένα ορισμένο στάδιο της ανάπτυξης τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις, ή, πράγμα που αποτελεί μόνο τη νομική διατύπωση, με τις σχέσεις ιδιοκτησίας, στα πλαίσια των οποίων είχαν κινηθεί μέχρι τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι σχέσεις αυτές μετατρέπονται σε δεσμά τους. Τότε αρχίζει μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Η μεταβολή στην οικονομική βάση αντανάκται με πιο αργό ή πιο γοργό ρυθμό ολόκληρο το τερμάτιο εποικοδόμημα» (Πρόλογος στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας»).

Ποια είναι αυτή η βασική αντίθεση στον καπιταλισμό; Είναι η αντίθεση ανάμεσα στην *κοινωνική παραγωγή* και στην *ατομική ιδιοκτησία*. Η παραγωγή είναι κοινωνική: γιατί δεν είναι πια ατομική, αλλά συλλογική. Τα νέα παραγωγικά μέσα δεν χρησιμοποιούνται από ένα και μόνο άνθρωπο, αλλά από ένα σύνολο ανθρώπων. Στην εποχή της σφιγμένης και του μηχανικού εργαλείου, η μανιφακτούρα και το εργοστάσιο αντικαθιστούν το ατομικό εργατήρι. Τα ίδια τα προϊόντα γίνονται κοινωνικά προϊόντα: κάθε παραγόμενο προϊόν έχει περάσει από πολλά χέρια.

Αλλά αν η παραγωγή είναι κοινωνική, η *ιδιοκτησία παραμένει ατομική*. Τα μέσα παραγωγής που χρησιμοποιούνται κοινωνικά και

τα προϊόντα που δημιουργούνται κοινωνικά, συνεχίζουν να θεωρούνται σαν μέσα και προϊόντα ατόμων, που ιδιοποιούνται τα όργανα και τους καρπούς της συλλογικής εργασίας. Για να μπει τέλος σ' αυτή την αντίθεση, θα πρέπει να πραγματοποιηθεί η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, που αποτελεί και τη βάση της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

«**Η συσσώρευση του κεφάλαιου και η συσσώρευση της αθλιότητας.**» — Εν αναμονή αυτής της διεξόδου, η βασική αντίθεση οξύνεται. Ο καπιταλιστικός πλούτος αυξάνεται και συγκεντρώνεται, ενώ το προλεταριάτο πληθύνει και φτωχαίνει. Δημιουργείται «μία μοιραία αλληλεπίδραση ανάμεσα στη συσσώρευση του κεφάλαιου και στη συσσώρευση της αθλιότητας»¹.

Η καπιταλιστική αστική τάξη ξεπερνιέται από την εξέγερση, από την τεράστια άνοδο των παραγωγικών δυνάμεων που συγκεντρώνει· εξέγερση ενάντια στο καθεστώς της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, που έχει γίνει πέρα πολύ στενά. Το καπιταλιστικό σύστημα παράγει όλα τα πράγματα σε αφθονία, υπερβολική συγκριτικά με το εδατοματρικό σύστημα διανομής του. Εξ ου και οι κρίσεις *υπερπαραγωγής*, *πληθώρας*.

«**Η αστική τάξη δημιουργεί η ίδια τους νεκροθάφτες της:**» τους προλετάριους. Με τη συσσώρευση των υπερξιών, το κεφάλαιο αυξάνεται και συγκεντρώνεται αδιάκοπα σε όλο και λιγότερα χέρια, ενώ οι μεσαίες τάξεις, οι μικροαστοί, που διαθέτουν πολύ αδύναμα κεφάλαια, «προλεταριοποιούνται», ανίκανοι να αντισταθούν στον ανταγωνισμό των μεγάλων επιχειρήσεων.

Με την ακατάσπαστη διεύρυνση του προλεταριάτου και τη δημιουργία του «εφεδρικού βιομηχανικού στρατού», ο μισθός των προλετάριων μειώνεται μηχανικά. Στο τέρμα αυτής της εξελικτικής διαδικασίας, θα υπάρχουν, *αντιμέτωπες, μία πολύ περιορισμένη και πολύ πλούσια καπιταλιστική αστική τάξη και ένα*

(5) Κ. Μαρξ, «*Το Κεφάλαιο*», βιβλίο I, τόμος 3ος.

(6) Ο «συνήθους νόμος των μισθών» του Λασάλ, όπως και η θέση της *απόλυτης εξάλειψης* που διατυπώθηκαν από τα γεγονότα έχουν εγκαταλειφθεί από τους περισσότερους μαρξιστές, και αντικατασταθεί από τη θέση της σχετικής εξάλειψης.

τεράστιο και πάμφωτο προλεταριάτο. Η σύγκρουση αυτών των δύο τάξεων και η νίκη του προλεταριάτου είναι αναπόφευκτες. Και το προλεταριάτο θα καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, που θα κοινωνικοποιηθούν, δηλαδή θ' αποδοθούν σ' ολόκληρη την κοινωνία, στη συλλογική κοινότητα.

Αυτή η έφοδος του προλεταριάτου ενάντια στην αστική τάξη είναι ο τελικός αγώνας. Μετά απ' αυτόν, δεν θα υπάρχουν πια νέοι ανταγωνισμοί ανάμεσα σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενους. Γιατί; Ο Μαρξ και ο Ένγκελς δίνουν την παρακάτω εξήγηση:

«Όλα τα ιστορικά γεγονότα επιτελέθηκαν, μέχρι σήμερα, από μειοψηφίες, ή προς όφελος μειοψηφιών. Το προλεταριακό κίνημα είναι το *αυθόρμητο κίνημα της τεράστιας πλειοψηφίας προς όφελος της τεράστιας πλειοψηφίας.*» (*Μανιφέστο*).

§ 4. — ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΦΘΟΝΙΑΣ ΧΩΡΙΣ ΚΡΑΤΟΣ

Το προλεταριάτο, απελευθερωμένο, απελευθερώνει αναγκαστικά ταυτόχρονα και για πάντα ολόκληρη την κοινωνία. Η ιστορία σταματά και το προλεταριάτο οδηγεί στη γέννηση μιας *αδελφικής και ομόψυχης κοινωνίας*, που αγνοεί τη διαίρεση σε ανταγωνιστικές τάξεις και τον κρατικό καταναγκασμό που συνδέεται μ' αυτή τη διαίρεση. Η κοινωνία παράγει σε αφθονία και προσφέρει στον κάθενα ανάλογα με τις ανάγκες του. Ο σοσιαλισμός, δηλαδή η *κοινωνικοποίηση*, η *κολλεκτιβοποίηση* των παραγωγικών μέσων, καταλήγει στην *κομμουνιστική χρυσή εποχή*.

Ο *μαρξισμός του κράτους.* — Ο Ένγκελς σκιαγραφεί έναν ειδικό πίνακα της κομμουνιστικής κοινωνίας στο *Αντι-Νιτςγκ*: απελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων που καταδυναστεύονταν μέχρι τότε από το μαλθουσιανό καπιταλισμό, τεράστια ανάπτυξη της παραγωγής και αφθονία αγαθών.

Αυτή η κοινωνία χωρίς τάξεις θα είναι μια κοινωνία χωρίς κράτος. Έχοντας γίνει άχρηστο, το κράτος *μαθαίνεται* και εξαφανίζεται. Έτσι, ο Ένγκελς γράφει στο «*Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*» (1884): «Με την εξάνοιση των τάξεων, θα εξαφανιστεί αναπόφευκτα και το

κράτος. Η κοινωνία που θα αναδιοργανώσει την παραγωγή πέρα στη βάση της ελεύθερης και ισότιμης ένωσης των παραγωγών, θα στείλει την κρατική μηχανή στη θέση που της ταιριάζει: στο αρχαιολογικό μουσείο, δίπλα στον τροχό και στο μπρούτζινο τσεκούρι».

Στο «Αντι-Ντιμγκ», (1878), ο Ένγκελς εξηγεί επίσης ότι «Όταν το κράτος θα καταλήξει να γίνει πράγματι ο εκπρόσωπος όλης της κοινωνίας, θα γίνει και το ίδιο περσιτό. Από τη στιγμή που δεν θα υπάρχει πλέον κοινωνική τάξη για να ασκήσει πάνω της καταπίεση από τη στιγμή που, μαζί με την ταξική κυριαρχία και τον αγώνα για την ατομική υπαξία που υποκινούνταν από την προηγούμενη αναρχία της παραγωγής, θα έχουν εξασφαλιστεί επίσης και οι συνθήκες και οι υπερβολές που προκύπτουν απ' αυτήν, δεν θα υπάρχει τίποτε πλέον για καταπίεση το οποίο να καθιστά αναγκαία μια καταπιεστική εξουσία, ένα Κράτος... Η παρέμβαση της κρατικής εξουσίας στις κοινωνικές σχέσεις γίνεται περιττή στον ένα τομέα κατόπιν του άλλου, και बुδίζεται επομένως σαν φυσική συνέπεια σε ύπνο. Η διακυβέρνηση προσώπων παραχωρεί τη θέση της στη διαχείριση των πραγμάτων και στη διεύθυνση των διαδικασιών της παραγωγής. Το Κράτος δεν έχει «εξελιχθεί», αλλά σταδιακά σβήνει».

Γοργός μαρξισμός του κράτους, ή μεταβατική δικτατορία του προλεταριάτου.— Αλλά αυτή η χρυσή εποχή είναι για σήμερα ή για αύριο; Ο Μαρξ και ο Ένγκελς φαίνονται διστακτικοί.

Μερικές φορές, όπως οι αναρχικοί σταδοί της άμεσης κατάργησης του κράτους, φαίνονται να πιστεύουν μάλλον ότι η χρυσή εποχή είναι για σήμερα. Μήπως δεν έχουν μπροστά τους το πρότυπο της Κομούνας του 1871; Η Κομούνα, πρότυπο αυτο-διαχείρισης, αυθόρμητης προλεταριακής δημοκρατίας, και άμεσης δημοκρατίας, έδειξε πώς ξεπερνιέται η γραφειοκρατία και πώς καταργείται η μηχανή του αστικού κράτους.

Όμως, άλλες φορές, ο Μαρξ και ο Ένγκελς φαίνονται να κρίνουν αναγκαία μια μεταβατική φάση δικτατορίας του προλεταριάτου, προτού φτάσουμε στην κομμουνιστική κοινωνία. Έτσι ο Ένγκελς (*Πρόγραμμα στον φον Λάτεν, 1883*) αποκρούει τις αναρχικές θέσεις. Η επανάσταση δεν πρέπει να καταστρέφει αμέσως τον κρατικό μηχανισμό: πρέπει να διατηρήσει προσωρινά αυτόν τον καταναγκαστικό μηχανισμό για να το στρέψει ενάντια στις παλιές

κλίμακες διευθύνουσες τάξεις, να τις υποτάξει οριστικά, και να φέρει σε αίσιο πέρας την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας.

ΤΜΗΜΑ II

Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ

Ο σοβιετικός μαρξισμός αποτρέπει ταυτόχρονα μία θεωρητική εμβάθυνση και έναν συγκεκριμένο πειραματισμό των θέσεων του Μαρξ και του Ένγκελς. Επομένως πρέπει να τον εξετάσουμε από την οπτική γωνία της θεωρίας (§ 1) και της πρακτικής (§ 2). Άλλωστε τόσο η μία όσο και η άλλη έχουν προκαλέσει κριτικές που θα πρέπει να τις αναφέρουμε.

§ 1. — Η ΘΕΩΡΙΑ

Όσοδήποτε, η βασική συνεισφορά είναι αυτή των Λένιν και Τρότσκι. Όμως πρέπει επίσης να αναφέρουμε τη θεωρητική συνεισφορά — αν και μικρότερη — του Στάλιν, του Χρούτσοφ και των σημερινών ηγετών της Ε.Σ.Σ.Δ.

A. — ΛΕΝΙΝ: ΟΙ ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Από την εποχή του «Μανιφέστου του κομμουνιστικού κόμματος», που ήταν αόριστο σχετικά μ' αυτό το ζήτημα (ακόμα και η έκφραση «δικτατορία του προλεταριάτου» δεν αναφερόταν σ' αυτό), παλλά σοφά και αντιφατικά κείμενα των Μαρξ και Ένγκελς είχαν αφιερωθεί στο ζήτημα της κατάληξης και άσκησης της εξουσίας. Όσο για τον Λένιν, αυτός συγκεντρώνει και διεκρινίζει τα πάντα. Επιγίγνεται εργασία, γιατί οι βάσεις του τσαρικού κράτους, που είχε ριγτεί στο Μεγάλο Πόλεμο, τρέμουν. Περισσότερο από τότε, είναι σημαντικό να δοθεί στο επαναστατικό ρωσικό κίνημα μία ακριβής και συγκεκριμένη θεωρία. Και στα

Το ίδιο διάστημα ξαναγεννιέται μία κάποια «προσωπολατρεία» για τον Χουα-Κούο-Φενγκ. Τέσσερις μέρες μαζικών διαδηλώσεων σ' ολόκληρη την Κίνα φτάνουν στο αποκορύφωμά τους στο Πεκίνο στις 24 Οκτώβρη 1976, με μία συγκέντρωση ενός εκατομμυρίου κόσμου, που τον καθιστούν ως κληρονόμο του «Μεγάλου Τημονιέρη». Ντυμένοι στρατιωτικά, ο Χουα-Κούο-Φενγκ εμφανίζεται για πρώτη φορά στο ιστορικό βήμα της πύλης Τιεν-Αν-Μεν, όπου μόνο ο Μάο είχε άλλοτε προεδρεύσει σε λαϊκές εκδηλώσεις. Με τη σειρά του, δέχεται τον παλλόμενο σεβασμό του κινέζικου λαού, έξι μόνο βδομάδες μετά τον θάνατο του Μάο¹⁴.

§ 2. — Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΓΚΡΑΜΣΙ

Εδώ και μερικά χρόνια παρατηρείται ένα συνεχώς αυξανόμενο ρεύμα υπέρ των θέσεων του Αντόνιο Γκράμσι (1891-1937), που υπήρξε ένας από τους κύριους ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας και έμεινε φυλακισμένος από το φασιστικό καθεστώς από τα 1926 μέχρι το θάνατό του.

Η σημασία των υπερδομών. — Οι κλασικοί ερμηνευτές του μαρξισμού υποστηρίζουν κατά κανόνα την προτεραιότητα της υποδομής — της οικονομικής βάσης — απέναντι στις υπερδομές, και κυρίως απέναντι στην ιδεολογία, που θεωρείται ως «αντανάκλαση». Απ' αυτή τη θέση προκύπτει και η στάση πολλών σοσιαλδημοκρατών του 19ου αιώνα, που περίμεναν ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων θα προκαλέσει αναπόφευκτα τη σοσιαλιστική επανάσταση.

Αντίθετα, κατά τον 20ο αιώνα, διάφοροι μαρξιστές θεωρητικοί, χωρίς να αρνούνται την κεφαλαϊδή σημασία της υποδομής, που αποτελεί θεμελιικό παράγοντα της ιστορικής εξέλιξης, προσπαθούν να *καθορίσουν το μέγεθος της αυτονομίας και το ρόλο των υπερδομών*. Είναι η περίπτωση του Γκράμσι, ο οποίος στοχεύεται πάνω στις συνθήκες περάσματος στο σοσιαλισμό στα δυτικά συστήματα.

(14) Για την προσωπολατρεία του Μάο, δες R. G. Schwartzberg, «L'Etat Spectacle», 1977 σελ. 35-38.

Μέγχοι τώρα, η αστική τάξη αντιτίκεται στην πίεση της εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων. Η αντίσταση αυτή αφορά τις υπερδομές της καπιταλιστικής κοινωνίας, οι οποίες σχηματίζουν μαζί με την υποδομή ένα «ιστορικό μπλοκ», στους κόλπους του οποίου η αστική τάξη εδραιώνει την ηγεμονία της πάνω στις άλλες τάξεις, συμπεριλαμβανομένου και του προλεταριάτου.

Η κοινωνία των πολιτών και η πολιτική κοινωνία. — Ο Γκράμσι διακρίνει δύο στοιχεία στην υπερδομή: την «πολιτική κοινωνία», που στηρίζεται στον εξαναγκασμό, και την «κοινωνία των πολιτών», που στηρίζεται στην πειθώ.

Η *κοινωνία των πολιτών* αφορά την ιδεολογία με όλες τις μορφές της (θρησκεία, φιλοσοφία, δικαιο, οικονομία, επιστήμη, τέχνη, κουλτούρα, κτλ.), καθώς και τους θεσμούς που την δημιουργούν και την εξαπλώνουν (εκκλησίες, σχολεία, επικοινωνικά μέσα κτλ.). Όσο για την *πολιτική κοινωνία*, αποτελεί μηχανισμό διέθυνσης και καταναγκασμού: είναι το κράτος ή η κυβέρνηση με την πλατιά έννοια. Και τα δύο χρησιμοποιούν στην κυρίαρχη τάξη για την εξασφάλιση της κυριαρχίας της.

Αν η κοινωνία των πολιτών είναι «πρωτόγονη και ανοργάνωτη» (περίπτωση των απολυταρχικών συστημάτων), τότε το κράτος αποτελεί το κύριο όργανο αυτής της κυριαρχίας. Συνεπώς, η σοσιαλιστική επανάσταση μπορεί να περιοριστεί βασικά στην κατάληψη του καταναγκαστικού κρατικού μηχανισμού. Στη συνέχεια, θα μπορεί να αναπτυχτεί μία αληθινή κοινωνία πολιτών, σε αρμονία με την κοινωνικο-οικονομική υποδομή. Είναι η περίπτωση της ρώσικης επανάστασης.

Αντίθετα, η κατάσταση δεν είναι ίδια στις χώρες, όπου η κοινωνία των πολιτών είναι ισχυρά οργανωμένη. Είναι η περίπτωση των δυτικών συστημάτων, όπου «το κράτος αποτελεί ένα προχωρημένο χαράκωμα, πίσω από το οποίο βρίσκεται μια ρωμάλια αλυσίδα οχυρών και τάφρων».

Για τον Λένιν και τους ρώσους επαναστάτες, το βασικό καθήκον ήταν η ανατροπή του κρατικού μηχανισμού. Αλλά για τους δυτικούς επαναστάτες, το κύριο πεδίο της πάλης τους βρίσκεται στην κοινωνία των πολιτών.

Η ηγεμονία. — Στις δυτικές χώρες, η αστική τάξη καθόρθωσε να εδραιώσει τη διανοητική και ηθική της κυριαρχία πάνω στην κοινωνία, να διαποτίσει ιδεολογικά όλο το κοινωνικό σύστημα. Έκανε τις αξίες της, την ηθική της, τη θρησκεία της, την ιδεολογία της, αποδεκτές από αυτούς πάντα στους οποίους κυριαρχεί, συμπεριλαμβανομένου και του προλεταριάτου. Η κυρίαρχη ιδεολογία είναι η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης.

Από αυτό προκύπτει μια κατάσταση *ηγεμονίας*. Η ηγεμονία μπορεί να προσδιοριστεί σαν μία «πετυχημένη» ταξική εξουσία, σαν μία ταξική εξουσία που γίνεται αντιληπτή ως αναγκαία από το σύνολο της κοινωνίας. Οι ιδεολογικοί θεσμοί μεταδίνουν τις αξίες της κυρίαρχης τάξης σ' όλη την κοινωνία. Και η τελευταία εσωτερικοποιεί σε τέτοιο βαθμό αυτές τις επί μέρους αξίες ώστε καταλήγουν να γίνονται αντιληπτές σαν παγκόσμιες, και να μην υπόκεινται σε αμφισβήτηση. Για όσο διάστημα οι αξίες της κυρίαρχης τάξης υιοθετούνται από τις άλλες τάξεις, η εξουσία της πρώτης θα θεωρείται νόμιμη και δεν θα χρειάζεται υπερδύσπωση με τη βία. Αυτή είναι η ηγεμονία.

Ένα από τα πιο πετυχημένα ιστορικά παραδείγματα *ηγεμονίας*, σύμφωνα με τον Γκράμσι, είναι το παράδειγμα της γαλλικής αστικής τάξης κατά τον 18ο αιώνα. Η τελευταία είχε κατορθώσει με μεγάλη επιτυχία να κάνει αποδεκτές τις αξίες της και το όραμά της για τον κόσμο από το σύνολο της κοινωνίας, πριν ακόμα γίνει η Επανάσταση, με αποτέλεσμα η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από αυτήν να φαίνεται σαν νόμιμη και φυσική. Η ελευθερία, η ισότητα ακόμα και η ιδιοκτησία, δεν αποτελούσαν συνθήματα της αστικής τάξης μόνο, αλλά και ολόκληρου του έθνους. Η ιταλική αστική τάξη του Risorgimento δεν κατάφερε ποτέ να επαναλάβει αυτό το ιστορικό καθόρθωμα. Από αυτό προκύπτει και ο αβέβαιος και εύθραυστος χαρακτήρας της εξουσίας της.

Ο ρόλος των διανοούμενων. — Αυτή η λειτουργία της ηγεμονίας μέσω της διάδοσης της κυρίαρχης ιδεολογίας, διασφαλίζεται από τους διανοούμενους, με την παλαιά έννοια του όρου. Ή, ακριβέστερα, από τους διανοούμενους που είναι δευτενοί

με την κυρίαρχη τάξη, τους οποίους ο Γκράμσι ονομάζει «*οργανικούς*» διανοούμενους, επειδή αποτελούν το οργανωτικό στοιχείο της κοινωνίας των πολιτών. Αυτοί οι «υπάλληλοι της υπερδομής» είναι οι συνελεύσεις της συνοχής ενός καθορισμένου «ιστορικού μπλόκ», του οποίου εδραιώνουν και φωτίζουν τον οργανικό χαρακτήρα γύρω από μία ορισμένη οπτική για τον κόσμο.

Έτσι, στο αντιδραστικό αγροτικό μπλόκ του ιταλικού Mezzogiorno «ο μεσογειακός αγρότης συνδέεται με τον μεγαλοϊδιοκτήτη μέσω του διανοούμενου».

Στη φεουδαλική κοινωνία, τα μέλη του κλήρου ήσαν οι *οργανικοί διανοούμενοι* των κυρίαρχων τάξεων. Με την εμφάνιση της αστικής τάξης, αντικαταστάθηκαν σταδιακά από τα πανεπιστήμια. Σήμερα, τα τελευταία παραχωρούν όλο και περισσότερο την θέση τους στους μηχανικούς και στους τεχνοκράτες.

Το «ιστορικό μπλόκ». — Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένα ιστορικό μπλόκ, στο οποίο η κοινωνικο-οικονομική υποδομή και η υπερδομή συνδέονται στενά, μια και η τελευταία είναι ισχυρά οργανωμένη γύρω από την κυρίαρχη τάξη. Το «ιστορικό μπλόκ» δεν αντιπροσωπεύει, τουλάχιστον αποκλειστικά, μία ταξική σύμμαχια, αλλά τη σχέση της υποδομής με την υπερδομή στα πλαίσια αυτής της σύμμαχιας. δηλαδή τον οργανικό ενοποιητικό ρόλο που παίζουν οι ιδεολογίες.

Σε μία πρώτη φάση, η υποδομή δημιουργεί το ιστορικό μπλόκ, το οποίο δεν μπορεί να σχηματιστεί χωρίς αυτή και η υπερδομή αποτελεί αντανάκλαση της υποδομής. Αλλά από τη στιγμή που το ιστορικό μπλόκ θα σχηματιστεί, τότε η ουσία του ιστορικού κινήματος εκτυλίσσεται στους κόλπους της *υπερδομής*, σε τέτοιο σημείο μάλιστα, που η τελευταία μπορεί να εμποδίσει την εξέλιξη της υποδομής.

Προς την ηγεμονία των εργαζομένων; — Έτσι ο Γκράμσι εκτιμά ότι «η απουσία μιας επαναστατικής μαζικής κουλτούρας στο προλεταριάτο ορισμένων χωρών αποτελεί μία πραγματικότητα που εμποδίζει την ανάπτυξη του κινήματος χειραφέτησης και σταματά την ανάπτυξη και της ίδιας της υποδομής». Σύμφωνα μ' αυτόν, μόνο η ανάπτυξη οργανικών διανοούμενων του προλεταριάτου

μπορεί να επιτρέψει την εμφάνιση μιας τέτοιας κουλτούρας, που θα βλάει τείλος στην ιδεολογική ηγεμονία της αστικής τάξης και θα προετοιμάσει την άνοδο ενός νέου ιστορικού μπλόκ.

Το επαναστατικό μήθημα του Γκράμσι θα μπορούσε να συνοψιστεί στα εξής: Οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να είναι αληθινά προσηλυτισμένοι για τη διεύθυνση της δικτικής κοινωνίας, αν δεν προσπαθήσουν από σήμερα να κάνουν κυρίαρχο το δικό τους σύστημα αξιών, το δικό τους όραμα για τον κόσμο. Εκείνο που πρέπει να γίνει είναι να «αναλάβουν την πολιτιστική και ηθική καθοδήγηση της κοινωνίας»¹⁵.

Να «γίνουν μία άρχουσα τάξη προτού ακόμα γίνουν κυρίαρχη τάξη»¹⁶.

Αυτό είναι λοιπόν σήμερα το βασικό πρόβλημα. Οι εργαζόμενοι είναι, ναι ή όχι, προσηλυτισμένοι για την ηγεμονία; Πού είναι οι αξίες τους; Ποιος είναι ο φορέας τους; Όπως γράφει ο Γκράμσι: «Η κρίση συνίσταται ακριβώς στο ότι το παλιό πεθαίνει και το νέο δεν μπορεί να γεννηθεί».

Η προσφορά του Γκράμσι. — Η προσφορά του Γκράμσι είναι ότι επανεισήγαγε, χάρη στη θεωρία της ηγεμονίας, ένα σαφή θεσμό ανάμεσα στο συνηθισμένο μαρξισμό και στην πραγματική κίνηση των κοινωνικών και διανοητικών δυνάμεων που εκτυλίσσεται και μπροστά στα μάτια μας. Είναι ότι «έβγαλε το μαρξισμό από ένα ρεαλιστικό, παραιτημένο και οριακά αντιδραστικό λόγο για το «συσχετισμό δυνάμεων» και τον ανύψωσε στο ύψος μιας στρατηγικής της συγκατάθεσης»¹⁷.

§ 3. — Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΝΘΟΥΣΕΡ

Όπως ο Γκράμσι, έτσι και ο Λουί Αλθουσέρ θέτει κυρίως το πρόβλημα της σχετικής αυτονομίας των υπερδομών, σε μία μελέτη

(15) D. Grisoni, R. Maggiori, «*Lire Gramsci*», 1974.

(16) M.A. Machiocchi, «*Pour Gramsci*», γαλ. μετάφ. 1974.

(17) J. Julliard, «*Le Lenine de l'occident*», στο *Le Nouvel Observateur*, 13 Απρίλη 1974.

με τίτλο «*Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους*» (*La Pensée*, No 151, Ιούνης 1970, σελ. 3-38).

Ο Ι.Μ.Κ. — Η παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία λαμβάνει υπ' όψη της κυρίως τον *καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους* (Κ.Μ.Κ.), ο οποίος περιλαμβάνει την κυβέρνηση, τη διοίκηση, το στρατό, την αστυνομία, τη δικαιοσύνη, κτλ. Αλλά δίπλα σ' αυτόν τον Κ.Μ.Κ. υπάρχει μία πολλαπλότητα ιδεολογικών μηχανισμών του Κράτους (Ι.Μ.Κ.): ο θρησκευτικός Ι.Μ.Κ. (Εκκλησίες), ο σχολικός Ι.Μ.Κ. («*Σχολεία*»), ο οικογενειακός Ι.Μ.Κ., ο νομικός Ι.Μ.Κ. (το δίκαιο) ο πολιτικός Ι.Μ.Κ. (τα κόμματα, κτλ.), ο συνδικαλιστικός Ι.Μ.Κ., ο Ι.Μ.Κ. της πληροφόρησης (τύπος, ραδιόφωνο, τηλεόραση, κτλ.), ο πολιτιστικός Ι.Μ.Κ. (γράμματα, καλές τέχνες, κτλ.).

Σε αντίθεση με τον Κ.Μ.Κ., οι Ι.Μ.Κ. απαρτίζουν μία πολλαπλότητα μηχανισμών και απορρέουν στην πλειοψηφία τους από τον ιδιωτικό τομέα, παρόλο ότι αποτελούν «*κρατικούς μηχανισμούς*». Από την άλλη, ο Κ.Μ.Κ. «*λειτουργεί με τη βία*», ενώ οι Ι.Μ.Κ. «*λειτουργούν με την ιδεολογία*», τουλάχιστον κατά κύριο λόγο.

Η παραγωγή και η διατήρηση της κυρίαρχης ιδεολογίας. — Η λειτουργία των Ι.Μ.Κ. είναι η παραγωγή και η διατήρηση της κυρίαρχης ιδεολογίας, για να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή των μέσων παραγωγής (ιδιαίτερα της εργατικής δύναμης) και προπάντων των σχέσεων παραγωγής. Αυτοί είναι εκείνοι που εμπνέδνουν την επαγγελματική ειδίκευση και προπάντων τον ιδιαίτερο χαρακτήρα υποταγής στις καταστημένες σχέσεις παραγωγής.

Άλλοτε, ο κυρίαρχος Ι.Μ.Κ. ήταν η *Εκκλησία*, η οποία ασκούσε θρησκευτικές αλλά και εκπαιδευτικές, πολιτιστικές και πληροφοριακές λειτουργίες. Εξ ου και ο αντικλήρικός αγώνας, που έληξε στα 1905, με το νόμο χωρισμού της εκκλησίας από το κράτος. Η αστική τάξη κατορθώνει επιτέλους να στερήσει την Εκκλησία από την κυρίαρχη θέση της και να της αρπάξει την κύρια ιδεολογική της λειτουργία: την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής.

Σήμερα, ο κύριος Ι.Μ.Κ. είναι ο *εκπαιδευτικός Ι.Μ.Κ.*, παρόλο που και άλλοι Ι.Μ.Κ. έχουν το ρόλο τους (πολιτικός Ι.Μ.Κ., που στερεώνει την κρατική πολιτική ιδεολογία· φιλοσοφικός Ι.Μ.Κ., που μεταδίδει τις κατεστημένες αξίες· βηρσοκεντρικός Ι.Μ.Κ., που ενισχύει την παρτίτση). Αλλά το Σχολείο κατέχει μία κυρίαρχη και προνομιάθια θέση: για να διδάξει, από την παιδική ηλικία, την κυρίαρχη ιδεολογία, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο· για να προσδιορίσει στον καθένα τη θέση του στο σύστημα παραγωγής. Το σχολείο, αν και παρουσιάζεται σαν ένας «ουδέτερος χώρος», στην πραγματικότητα συντελεί στην *αναπαραγωγή «των σχέσεων παραγωγής»* ενός καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού, δηλαδή τις σχέσεις εκπαιδευόμενων προς τους εκπαιδευτές και των εκπαιδευτών προς τους εκπαιδευόμενους».

Το πεδίο και ο τόπος της ταξικής πάλης. — Έτσι αυτοί οι Ι.Μ.Κ. αποτελούν το πεδίο και τον τόπο διεξαγωγής της ταξικής πάλης, επειδή η τάξη που κατέχει την εξουσία δεν τους ελέγχει τόσο εύκολα όσο τον Κ.Μ.Κ., επειδή οι παλιές κυρίαρχες τάξεις μπορούν να διατηρούν για πολύ καιρό τις θέσεις τους μέσα σ' αυτούς, και τέλος επειδή η αντιστάση των κυριαρχούμενων τάξεων μπορεί να βρει το μέσο και την ευκαιρία να εκφραστεί μέσα σ' αυτούς, είτε χρησιμοποιώντας τις υπάρχουσες αντιθέσεις, είτε κατακτώντας μέσα σ' αυτούς, με την πάλη, θέσεις μάχης.

Έτσι, και ο Άλθουσερ επίσης, υπογραμμίζει τη σημασία των *πεδωδωμών* — και κυρίως των «ιδεολογικών» υπερωδωμών — και στοχάζεται σχετικά με τη σχετική τους αυτονομία, την «ειδική τους αυτοελεωματικότητα».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. — Μαρξ και Ένγκελς

— Των ΜΑΡΞ και ΕΝΓΚΕΛΣ: «Η Γερμανική Ιδεολογία» (1845-1846) και προπάντων το «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος» (1848).

— Από τα έργα του ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ αξίζει να διαβαστούν προπάντων τα παρακάτω: «Κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ» (1843-1844).

τα «Χειρόγραφα του 1844». «Η ταξική πάλη στην Γαλλία» (1850). «Η 18η Μαρτίη του Δουδβλικου-Ναρπολέοντα Βοναπάρτη» (1852). «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» (1959), στην εισαγωγή του οποίου διατυπώνεται σαφέστατα η θέση του ιστορικού υτερεμπνισμού: «Το Κεφάλαιο» (πρώτο βιβλίο 1867). «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία» (1871).

Από τα έργα του Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, βλέπε προπάντων: «Αντι-Νιτρινγκ» («Ο κ. Ευγένιος Νιτρινγκ ανατρέπει την επιστήμη»), 1878. «Η καταγωγή της οικονομίας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους», (1884). «Κριτική του προγράμματος της Ερφούρτης» (1891).

— Από επιλογές κειμένων, μπορούμε να συμβουλευτούμε: Η. ΛΕΦΕΒΡΕ, Ν. ΓΥΤΕΡΜΑΝ, «Καρλ Μαρξ: œuvres choisies», 2 Τόμοι, 1963-1966. J. ΓΑΝΑΡΑ, «Καρλ Μαρξ: textes», 1966. Κ. Παπαϊοανου, «Marx et les marxistes», 2η έκδοση, 1972 (περιλαμβάνει επίσης σύγχρονους μαρξιστές συγγραφείς).

— Από τις πολυεπίθμες μελέτες για τον Μαρξ, τον Ένγκελς και τον μαρξισμό: Η. ΛΕΦΕΒΡΕ, «Pour connaitre la pensée de Karl Marx», 2η έκδ., 1956. «Le marxisme», επανέκδοση 1969 και «Sociologie du marxisme», 1966. Κ. ΑΧΕΛΟΣ, «Marx, penseur de la technique», 1961. J. Y. CALVEZ, «La pensée de Karl Marx», 1956. Η. ΒΑΡΤΟΛΙ, «La doctrine économique sociale de Karl Marx», 1950. Α. ΠΙΕΤΡΕ, «Marx et marxisme», 2η έκδοση, 1959. Α. ΚΟΡΝΟΥ, «Karl Marx et F. Engels, leur vie et leur oeuvre», 4 Τόμοι, 1955-1970. J. ΛΑΚΡΟΙΚ, «Marxisme, existentialisme, personalisme», 2η έκδ., 1951. Μ. ΡΥΒΕΛ, «Marx devant le bonapartisme», 1960, και «Marx, critique du marxisme», 1974.

— Σχετικά με τη μεταβατική περίοδο: Ρ. και Μ. ΦΑΒΡΕ, «Les marxismes apres Marx», 1975. F. ΣΑΤΕΛΕΤ, Ε. ΠΙΣΙΕΡ-ΚΟΥΧΝΕΡ, «Les marxistes et la politique», 1975 (επιλογή και παρουσίαση κειμένων). Η. ΣΑΜΒΡΕ, «De Karl Marx à Lénine et Mao Tséoung», 1976.

II. — Ο σοβιετικός μαρξισμός

Από τον ΛΕΝΙΝ πρέπει να διαβαστούν τα «Que Faire» («Τι να κάνουμε»), 1902 (επανεκδοση Seuil, 1966, με μια αξιοσημείωτη παρουσίαση του I. J. Μαρτέ), και «L'Etat et la révolution» («Κράτος και επανάσταση»), 1917 (επανεκδοση Seghers, coll. «Pour la politique»).

(1) Μια και υπάρχουν πολλάρές εκδόσεις αυτών των έργων, οι χρονολογίες αφορούν, όπως και για τον Μαρξ, το χρόνο συντάξης των έργων ή της πρώτης δημοσίευσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η συστηματική ανάλυση. — Τι είναι η συστηματική ανάλυση ή, μ' άλλα λόγια, η ανάλυση με όρους συστημάτων; Μπορούμε να ορίσουμε με τον όρο αυτό, κάθε έρευνα, θεωρητική ή εμπειρική, που σαν αφητηρία έχει το αξίωμα ότι η κοινωνική πραγματικότητα παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά ενός *συστήματος*, για να διασαφηνιστεί και να ερμηνεύσει τα κοινωνικά φαινόμενα με βάση τους δεσμούς αλληλεξάρτησης, οι οποίοι τα συνδέουν και τα συνθέτουν σε ολότητα.

Αυτός ο ορισμός μας προκαλεί, βέβαια, να προσδιορίσουμε τι είναι ένα σύστημα.

Η έννοια του συστήματος. — Μπορούμε να ορίσουμε ένα σύστημα σαν ένα *σύνολο αλληλεξαρτώμενων στοιχείων*, σαν ένα σύνολο «στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους». Κάθε σύστημα διαθέτει ορισμένες θεμελιώδεις ιδιότητες. Λέγοντας ότι η μελετώμενη πραγματικότητα σχηματίζει ένα σύστημα εννοούμε ότι διαθέτει τις ακόλουθες *ιδιότητες*:

— αποτελείται από στοιχεία που έχουν μεταξύ τους σχέση αλληλεξάρτησης.

— η ολότητα που σχηματίζεται από το σύνολο των στοιχείων δεν μπορεί να αναχθεί στο άθροισμά τους.

— οι σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των στοιχείων και η ολότητα που προκύπτει υπακούουν σε κανόνες, οι οποίοι μπορούν να εκφραστούν με λογικούς όρους.

(1) L. VON BERTALANFFY, «General System Theory», General Systems, τόμ. I, 1956 σελ. 3.

Η βασική ιδέα είναι ότι ένα σύστημα αντιδρά σφαιρικά, σαν ένα όλο, στις εξωτερικές πιέσεις και στις αντιδράσεις των εσωτερικών του στοιχείων.

Πάνω στη βάση αυτής της έννοιας του συστήματος οικοδομείται μια γενική θεωρία των συστημάτων και αναπτύσσεται η συστηματική ανάλυση στην κοινωνιολογία, και στη συνέχεια στην πολιτική επιστήμη.

ΤΜΗΜΑ I

Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Η φιλοδοξία. — Η γενική θεωρία των συστημάτων προέρχεται από μια *διπλή αντίδραση*. Αντίδραση, κατ' αρχήν, ενάντια στην τάση που αναπτύσσει τις λειτουργειακές μελέτες, τις αποσπασματικές μελέτες, με παράλληλο αποκλεισμό και σε βάρος των θεωρητικών, αφηρημένων και γενικών θεωρήσεων. Αντίδραση, επίσης, και ενάντια στην τάση καταμερισμού της γνώσης, με δημιουργία αυστηρών διαχωρισμών ανάμεσα στους διάφορους κλάδους.

Η φιλοδοξία είναι, αντίθετα, να ενσωματωθεί η κατακτημένη μέσα στους άλλους κλάδους γνώσης, να ενοποιηθεί η επιστήμη και η επιστημονική ανάλυση: απ' όπου πηγάζει μια ολόκληρη επιστημονική έρευνα, που προσπαθεί να *επεξεργασθεί* ένα *συνεκτικό σύνολο γενικών εννοιών*, εφαρμοσμένο τόσο στις φυσικές ή μηχανικές διαδικασίες όσο και στις βιολογικές ή κοινωνικές διαδικασίες. Ο ίδιος τρόπος ανάλυσης, θεμελιωμένος πάνω στα ίδια αξιώματα, και με παρόμοιους σκοπούς, θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε όλα τα επίπεδα της πραγματικότητας, από το οργανικό κύτταρο μέχρι το κοινωνικό - πολιτιστικό σύμπαν. Είναι σχεδόν το παλιό όνειρο του Αύγουστου Κοντ: η ενότητα της επιστημονικής γνώσης θα επιχειρούνταν πάνω στη βάση της ίδιας πρόθεσης και της ίδιας μεθοδολογίας σε ολόκληρο το επιστημονικό πεδίο.

Σε κάθε περίπτωση, ο στόχος είναι να συναχθεί ένα σύνολο θεμελιωδών εννοιών, το οποίο να μπορεί να χρησιμοποιηθεί στους πιο

ποικίλους επιστημονικούς κλάδους και το οποίο να καθιστά ευρέως διαθέσιμες τις πραγματοποιημένες ανακαλύψεις και προόδους στους επιμέρους κλάδους.

Μέσα σ' αυτήν την ενοποίηση της γνώσης και της επιστημονικής ανάπτυξης, η έννοια του συστήματος αποτελεί την κεντρική έννοια. Η θεμελιώδης ιδέα είναι ότι, σ' ένα μεγάλο αριθμό τομέων, υπάρχουν συστήματα που παρουσιάζουν κοινές ιδιότητες. Παρόμοια σύνολα κατασκευασμένα σε διάφορους τομείς της γνώσης, μπορούν να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας σχετικά ενοποιημένης γνώσης.

Υπάρχει λοιπόν οδύγκληρο πεύμα θεωρητικών ερευνών με το όνομα *θεωρία των συστημάτων*. Πρόκειται για μια προσπάθεια στοχασμού, που αφορά τις γενικές ιδιότητες των συστημάτων και αποσκοπεί στην επεξεργασία ενός συνόλου γενικών εννοιών εφαρμοσμένου σε όλες τις κατηγορίες συστημάτων (φυσικών, μηχανικών, βιολογικών, κοινωνικών).

Η κεντρική ιδέα είναι ότι μια επιστήμη των συστημάτων είναι δυνατή —και αφέλιμη— πέρα από τα παραδοσιακά σύνολα μεταξύ των διάφορων επιστημονικών κλάδων.

Πηγές και ανάπτυξη της θεωρίας των συστημάτων. — Στις ρίζες της γενικής θεωρίας των συστημάτων βρίσκουμε προπάντων τη *βιολογία* και την κυβερνητική. Κατά τη δεκαετία του 1920, ο βιολόγος Λούντβιχ φον Μπερτάλάνφι (Ludwig von Bertalanffy) ξαναρχίζει τις εργασίες του για το κύτταρο και τις ανταλλαγές του με το εξωτερικό περιβάλλον.

Αναλαμβάνει να τυποποιησει αυτές τις ανταλλαγές, χρησιμοποιώντας την έννοια του συστήματος το οποίο βρίσκεται σε σχέση με το περιβάλλον του?

(2) Για μια αφέλιμη εισαγωγή στις προοπτικές της γενικής θεωρίας των συστημάτων βλ. L.VON BERTALANFFY, «General System Theory», στο *General Systems*, τόμ. I, 1956. Για μια πληρέστερη μελέτη του ίδιου συγγραφέα: «General System Theory, foundations, development, applications», Νέα Υόρκη, 1968 και «Théorie générale des systèmes», *Rhysique, Biologie, Psychologie, Sociologie, Philosophie*, μετ. στα γαλλικά 1973.

Όσοσο, για να δούμε να αναπτύσσεται η γενική θεωρία των συστημάτων, έπρεπε να περηνόουμε τη δεκαετία του 1950. Είναι η εποχή κατά την οποία πολλοί ερευνητές, που ανήκουν σε ποικίλους επιστημονικούς κλάδους, αρχίζουν να προβληματίζονται σχετικά με την ενοποίηση της επιστήμης και να διοργανώνουν σημαντικά συνέδρια με αυτόν τον προσανατολισμό, κυρίως στο Σικάγο¹. Την ίδια εποχή, ο Νόρμπερτ Βίενερ (Norbert Wiener) θεμελιώνει την *κυβερνητική* στην αρχή του μαύρου κουτιού, το οποίο αντιδρά στις παρακάλεσεις, τις πιέσεις ή τις απαιτήσεις που του απευθύνονται².

Ερομένως, ήταν δυνατό να επιχειρηθεί η σύνθεση των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν στη βιολογία, στην κυβερνητική, στη θεωρία της επικοινωνίας, καθώς και στη θερμοδυναμική, στην επιστήμη των οργανώσεων ή στην εφαρμοσμένη έρευνα. Ο Λ. φον Μπερτάλάνφι προτείνει τη διατύπωση «γενική θεωρία των συστημάτων». Και στα 1956 ιδρύεται η Society for the advancement of general systems research, η οποία δημοσιεύει από τότε έναν ετήσιο οδηγό με τον τίτλο *General systems*.

Στα 1971 δημιουργήθηκε η A.F.D.A.S, η «Γαλλική ένωση για την ανάπτυξη της ανάπτυξης των συστημάτων» (Association Française pour le développement de l'analyse de systèmes)³. Και, στα 1972, δώδεκα χώρες, μια από τις οποίες είναι η Γαλλία, δημιουργούν το Διεθνές Ινστιτούτο για την Εφαρμοσμένη Έρευνα των Συστημάτων (I.A.S.A.) που έχει την έδρα του στην Αυστρία κοντά στην Βιέννη, στο Chateau de Laxenburg. Το συμβούλιο του I.A.S.A. έχει σήμερα ως πρόεδρο τον Dr. Gvishiani (E.Σ.Σ.Δ.).

(3) B.A. ROY. R. GRINDER, ed., «Toward a unified theory of human behaviour», Νέα Υόρκη, 1956.

(4) B.A. NOBERT WIENER, «The Human use of Human Beings», Νέα Υόρκη, 1954.

(5) A.F.D.A.S., 35 rue Saint-Dominique, Paris (7e).

Οι κύριες έννοιες της θεωρίας των συστημάτων. — Η φιλοδοξία λοιπόν είναι να γίνει επεξεργασία προτάσεων και γενικών εννοιών, να δημιουργηθούν βασικές αρχές που θα είναι εφαρμόσιμες σε πολλά συστήματα και θα μπορούν να μεταφερθούν από τον ένα κλάδο στον άλλο. Και τέλος να αναπτυχθούν τεχνικές, για να εφαρμοσθούν οι αρχές αυτές σε ειδικά και συγκεκριμένα συστήματα.

Έτσι μια από τις βασικές έννοιες είναι ο *ισομορφισμός*. Ο ισομορφισμός είναι η ιδιότητα που διαθέτουν πολλά συστήματα να παρουσιάζουν ταυτόσημες ή παραρλήθσιες μορφές. Ο ισομορφισμός μπορεί να είναι δομικός, αλλά μπορεί επίσης να είναι και λειτουργικός. Στην τελευταία αυτή περίπτωση η ανάλυση πρέπει να ασχολείται όχι με τη μορφή και τη διάταξη των στοιχείων, αλλά με τις λειτουργίες που αυτά επιτελούν.

Συνολικά, οι έννοιες της γενικής θεωρίας των συστημάτων μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κύριες ομάδες. Οι πρώτες είναι *αλλά περιγραφικές*, οι δεύτερες αφορούν τη ρύθμιση και τη διατήρηση των συστημάτων και οι τελευταίες τα εξετάζουν στη δυναμική τους.

1. Η πρώτη ομάδα επομένως αποτελείται από *περιγραφικές* έννοιες. Έτσι, περιλαμβάνει:

— Τις έννοιες που χρησιμοποιούν για τη διάκριση των διάφορων τύπων συστημάτων, όπως η *διάκριση των ανοιχτών και κλειστών συστημάτων*. Τα κλειστά συστήματα είναι αυτόρρηκη αντίθετα τα ανοιχτά συστήματα χαρακτηρίζονται από τις ανταλλαγές τους με το εξωτερικό περιβάλλον.

— Τις έννοιες που αφορούν τα *ιεραρχικά επίπεδα* των συστημάτων, όπως η έννοια του *υπο-συστήματος*: γιατί ένα σύστημα μπορεί, με τη σειρά του, να περιλαμβάνει υπο-συστήματα, δηλαδή στοιχεία που είναι τα ίδια οργανωμένα σαν συστήματα. Για παράδειγμα, το σύστημα των κομμάτων αποτελεί υποσύστημα του πολιτικού συστήματος.

— Τις έννοιες που περιγράφουν *διάφορες πλευρές* της εσωτερικής οργάνωσης των συστημάτων, όπως η *αλοκλήρωση*, η *διαφοροποίηση*, η *αλληλεξάρτηση* και η *συγκεντροποίηση*.

— Τις έννοιες που σχετίζονται με την *αλληλεπίδραση* των συστημάτων με το περιβάλλον τους, όπως οι *εισροές* (inputs) και οι *εκροές* (outputs).

2. Η δεύτερη ομάδα εννοιών έχει σαν άξονα τους παράγοντες που εξασφαλίζουν τη *ρύθμιση* και τη *διατήρηση* των συστημάτων. Περιλαμβάνει έτσι τις έννοιες της σταθερότητας, της ισορροπίας, της ομοιοστασίας, της ανάδρασης (feedback) ή της αρνητικής εντροπίας.

Η *σταθερότητα* είναι η τάση των διάφορων μεταβλητών ή των στοιχείων ενός συστήματος να παραμένουν στο εσωτερικό καθαρσιζόμενων και αναγνωρισίμων ορίων, παρ' όλης τις ωθήσεις που υφίστανται.

Η *ισορροπία* αντιπροσωπεύει μια κατάσταση ανάπαυσης, που προέρχεται από την αλληλεπίδραση αντίθετων δυνάμεων που όμως ανισοτιμίζονται μεταξύ τους.

Η *ομοιοστασία* εκφράζει τη δυναμική αυτορρύθμιση, την ικανότητα ενός συστήματος να διατηρεί τις θεμελιώδεις εσωτερικές του ισορροπίες, ακόμα και αν δέχεται την επίδραση διαφόρων διαδικασιών μεταβολής.

Η *αρνητική εντροπία* είναι η τάση για αύξηση των σχέσεων τόσο από αριθμητική άποψη όσο και από την άποψη της οργανωτικής συνθετότητας.

3. Τέλος η τρίτη ομάδα εννοιών έχει σαν επίκεντρο τη *δυναμική*. Είναι έννοιες όπως η *προσαρμογή*, η *αύξηση*, η *κρίση*, η *ένταση*, η *υπερφόρτιση*, η *παρακμή* και ο περίφημος νόμος της *θετικής εντροπίας*. Ο τελευταίος αποτελεί το δεύτερο νόμο της θερμοδυναμικής, σύμφωνα με τον οποίο, εφόσον όλα τα πράγματα είναι ισοδύναμα, τα επιμέρους στοιχεία μέσα σε μια ομάδα στοιχείων θα τείνουν να λάβουν την πιο πιθανή κατανομή τους (δηλαδή να λάβουν μια τυχαία διάταξη).

Τα κενά της γενικής θεωρίας των συστημάτων. — Μπορούν να διατυπωθούν ορισμένες κριτικές στη γενική θεωρία των συστημάτων.

Κατ' αρχήν, η τελευταία, έχοντας μια πολύπλευρη φιλοδοξία, κινδυνεύει να πέσει στη σύγχυση των γενών. Στο όνομα της πολυεπιστημονικότητας η γενική θεωρία των συστημάτων κινδυνεύει να μεταμορφωθεί σε νεφέλωμα που δέχεται όλες τις συνεισφορές χωρίς επαρκή μέριμνα σχετικά με τους ιδιαίτερους εξανγκασμούς που τίθενται σε κάθε επιστήμη.

Στη συνέχεια, η διατύπωση «γενική θεωρία των συστημάτων» διέπεται από υπερβολική φιλοδοξία. Η υποτιθέμενη γενική θεωρία αρέχει πολύ από το να προσφέρει ένα σύνολο λογικά συντονισμένων και άμεσα επαληθεύσιμων στην πράξη υποθέσεων. Αποτάλει μάλλον μια μήτρα μεγάλης απαίτησης, η οποία μπορεί να υποβάλλει ορισμένες ιδέες στους ερευνητές. Γιατί είναι αδύνατο να οικοδομηθεί μια ενοποιημένη θεωρία εφαρμοσμένη σε μεγάλο αριθμό επιστημονικών κλάδων, χωρίς να είναι πολύ αφηρημένη. Τέλος, οι υπάρχουσες εργασίες ασχολούνται περισσότερο με την τελειοποίηση της γενικής επεξεργασίας της μεθόδου προσέγγισης παρά με την πραγματοποίηση εμπειρικών εφαρμογών. Η γενική θεωρία των συστημάτων παρέχει μια επεξεργασμένη και αφηρημένη ενοσιολογική δομή, αλλά το πρόβλημα της εμπειρικής εφαρμογής της παραμένει. Σύμφωνα με ορισμένους η εμπειρική εφαρμογή των εννοιών και των προτάσεων της, θα ήταν απογοητευτική.

Οι συμβολές της γενικής θεωρίας των συστημάτων.— Οι παραπάνω κατηγορίες είναι συχνά υπερβολικές. Στην πραγματικότητα, η θεωρία των συστημάτων παρουσιάζει δύο τουλάχιστον μεγάλα πλεονεκτήματα:

Κατ' αρχήν, πρέπει να υπογραμμιστεί η *εμπιστική της αξία*. Βαδίζοντας μέσω προσεγγίσεων, μεταθέσεων και συγκρίσεων ανάμεσα σε διάφορους κλάδους, αυτό το διεπιστημονικό πεύμα διεγείρει την έρευνα και την ανακάλυψη. Ανοίγει νέους ορίζοντες στους ερευνητές. Τους προσφέρει πρωτότυπες ενστάσεις και ιδέες, που θα τους είχαν διαφύγει εάν παρέμεναν κλεισμένοι στις επί-μέρους ειδικότητές τους. Η θεωρία των συστημάτων επιτρέπει να θέσουμε νέα ερωτήματα, που σε πολλές επιστήμες δεν αναβλύζουν

αυθόρμητα. Χάρη σ' αυτήν, μπορούν να μεταφερθούν από το ένα σύστημα στο άλλο γόνιμα ερωτήματα, απόψεις και κατακτημένες γνώσεις, πέρα από τα σύνορα των ειδικών επιστημονικών κλάδων.

Στη συνέχεια η θεωρία των συστημάτων προσφέρει, εφεξής, ένα ολόκληρο *παλινδι εννοιών*, υποθέσεων και (με το πέρασμα του χρόνου) έγκυρων προτάσεων. Μας προμηθεύει ένα σύνολο τεχνικών και ένα πλαίσιο για μια συστηματική διαδικασία ανάλυσης. Αντιπροσωπεύει μια πηγή εφαρμοσμένων εννοιών και μοντέλων, ο εμπειρικός πειραματισμός των οποίων μπορεί να είναι γόνιμος, ιδιαίτερα με την αυξανόμενη χρησιμοποίηση κατά τα τελευταία χρόνια μαθηματικών τεχνικών και τεχνικών λογισμίου.

Η θεωρία των συστημάτων και οι κοινωνικές επιστήμες. — Μέχρι σήμερα η θεωρία των συστημάτων πρόσφερε πολλές ιδέες, διασαθίσεις και νέες προοπτικές προπάντων σε ορισμένες φυσικές επιστήμες, στη βιολογία, στην ψυχολογία και στην τεχνολογία. Αντίθετα, μέχρι τώρα, η καθαυτό γενική θεωρία των συστημάτων έχει χρησιμοποιηθεί πολύ λίγο στις κοινωνικές επιστήμες. Επομένως είναι ακόμα πολύ νωρίς για να εκφέρουμε κρίση σχετικά με το θέμα αυτό.

Όσοσο ορισμένοι συγγραφείς πιστεύουν ότι και η ανάλυση του κοινωνικοπολιτιστικού συστήματος θα ωφελείτο, επίσης, από έναν αναπροσανατολισμό στο φως των ερευνών και των κατακτήσεων της θεωρίας των συστημάτων. Αυτό πιστεύει για παράδειγμα ο κοινωνιολόγος Γουόλτερ Μπάκλεϊ (Walter Buckley, «Sociology and modern systems theory, Englewood Cliffs, 1967»). Αλλά στον τομέα της *κοινωνιολογίας*, η κύρια συνεισφορά στη συστηματική ανάλυση είναι αυτή του Τάκκοτ Πάρσονς, ο οποίος, στις τελευταίες διατυπώσεις του προτύπου του προστάθισε κυρίως να αντλήσει ωφέλη από την κυβερνητική και τη θεωρία της πληροφόρησης (δες παρακάτω).

Η γενική θεωρία των συστημάτων, με πλήρη και ολοκληρωμένη μορφή της, έχει πολύ σπάνια εφαρμοστεί στην ανάλυση των πολιτικών φαινομένων. Όσοσο, κατά τα τελευταία χρόνια, μεγάλος αριθμός των βασικών εννοιών αυτής της θεωρίας έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως. Αυτό αφορά ιδιαίτερα τις έννοιες του

συστήματος, της διαφοροποίησης, της σταθερότητας, της ισορροπίας και της ανάδρασης (feedback). Με δυο λόγια, στην πολιτική επιστήμη, όπως και αλλού, οι έννοιες και οι κατηγορίες της θεωρίας των συστημάτων τείνουν να εκλαϊκευτούν, να περάσουν σε κοινή χρήση. Επιπλέον, η γενική θεωρία των συστημάτων μάς προκαλεί να ενδιαφερθούμε για τα προβλήματα αλλαγής, κρίσης και παθολογίας των συστημάτων, τα οποία είχαν παραμεληθεί σε ένα βαθμό από τη σύγχρονη πολιτική ανάλυση.

Στην πολιτική επιστήμη πρέπει να αναφέρουμε προπλάτων το πρότυπο του Ντέιβιντ Έστον (David Easton) (δες παρακάτω), γιατί αποτελεί την κύρια εφαρμογή της γενικής θεωρίας των συστημάτων στον τομέα της πολιτικής ανάλυσης.

Μετά τη σκιαγράφηση του θεμελιακού ρόλου της γενικής θεωρίας των συστημάτων, προέχει τώρα η ανάλυση των δύο πολιτικών προσεγγίσεων που επηρεάζουν περισσότερο τις πολιτικές επιστήμες: του Τάκτορ Πάρσονς στη γενική κοινωνιολογία και του Ντέιβιντ Έστον στην πολιτική κοινωνιολογία.

ΤΜΗΜΑ ΙΙ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΡΣΟΝΣ

Το έργο του Τάκτορ Πάρσονς, — Γεννημένος στα 1902, Ο Τάκτορ Πάρσονς είναι αναμφίβολα ο πιο γνωστός αμερικάνος κοινωνιολόγος. Άρχισε να εργάζεται στο πανεπιστήμιο Χάρβαρντ στα 1927, έγινε καθηγητής στα 1939 και στη συνέχεια διευθυντής του τμήματος κοινωνικών σχέσεων (1946—1956). Υπήρξε ο πρόεδρος της Αμερικάνικης Ένωσης Κοινωνιολογίας (1949) και της Αμερικάνικης Ακαδημίας Τεχνών και Επιστημών (1967).

Το έργο του είναι σημαντικό. Πρέπει ειδικά να αναφέρουμε: «The structure of social action», πρώτη μεγάλη εργασία του, που δημοσιεύεται στα 1937 και επικυρώνει τη φήμη του σαν θεωρητικού. «Toward a general theory of action» (σε συνεργασία με τον Έντουαρντ Σίλς και άλλους) (1951). «The social system» (1951). «Working papers in the theory of action» (σε συνεργασία με τον

Ρόμπερτ Φ. Μπέιλς και τον Έντουαρντ Α. Σίλς) (1953). Αυτά τα τρία τελευταία έργα παρουσιάζουν σε οριστική μορφή τη γενική θεωρία για τη δράση, εσκεμμένα αρκετά αφηρημένη και γενική για να μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε μορφή ανθρώπινης δράσης.

Στη συνέχεια εμφανίζονται τα έργα: «Economy and society» (σε συνεργασία με τον Νείλ Σμέλσερ) (1956), όπου ο Πάρσονς εφαρμόζει το μοντέλο του στην ανάλυση του οικονομικού συστήματος. «Social structure and personality» (1964), όπου επιχειρεί την ίδια εφαρμογή στην ψυχολογία. «Politics and social structure» (1969) όπου ο Πάρσονς προσπαθεί να συμπυκνώσει την πολιτική επιστήμη στη γενική του θεωρία για τη δράση.

Τέλος, επανερχόμενος σε έναν εξελικτικισμό εμπνεόμενο σε μεγάλο βαθμό από τον Σπένσερ, ο Πάρσονς διατυπώνει τη δική του ερμηνεία σχετικά με τη γενική εξέλιξη των κοινωνιών και των πολιτισμών στο έργο: «Evolutionary and comparative perspectives» (1966), την οποία συμπληρώνει ένα τελευταίο βιβλίο πάνω στις σύγχρονες κοινωνίες, «The system of modern societies» (1971).

Το θεωρητικό πρόταγμα. — Στην αφήγηση του έργου «The social system», ο Πάρσονς αυτοπαρουσιάζεται σαν ένας «αθερπέντος θεωρητικός». Πρόγματι, σε μια αμερικάνικη κοινωνιολογία που μέχρι τότε κυριαρχούσαν από τον εμπειρισμό, ο Πάρσονς πραγματοποιεί ένα είδος θεωρητικής επανάστασης. Όλο του το έργο ανταποκρίνεται στον ίδιο βασικό στόχο: την επεξεργασία ενός εννοιολογικού και θεωρητικού ρόλου.

Αντίθετα με την κλεισιότητα των αμερικάνων κοινωνιολόγων της δεκαετίας του '30, Ο Πάρσονς εμπνέεται από ευρωπαϊούς στοχαστές που είναι άγνωστοι στις Ενωμένες Πολιτείες: τον Ντιρκάιμ, τον Πάρτεν, τον Βέμπερ, τον Μαλικόφσκι και τον Άγγλο οικονομολόγο Άλφρεντ Μάρσαλ. Από αυτές τις πνευματικές πηγές αντλεί τον αντι-εμπειρισμό του, ο οποίος τον τοποθετεί στο

(6) Για τον ΠΑΡΣΟΝΣ και το έργο του μπορεί κανείς να διαβάσει το εξαιρετικό βιβλιαράκι του GUY ROCHER, «Talcot Parsons et la Sociologie Americaine», 1972, που αποτέλεσε τη βάση για πολλές απ' αυτές τις συλλογιστικές. Δες επίσης T. PARSONS, «Elements pour une Sociologie de l'action», πρόλογος και μετάφραση στα γαλλικά του F. Bourricaud, Παρίσι, 1955.

αντιθετο ρεύμα της αμερικάνικης κοινωνιολογίας του μεσοπο-
λέμου.

Κατά τη γνώμη του, η συσσώρευση «ανεξεργαστων
γεγονότων» δεν είναι επαρκής. Απαιτείται η επεξεργασία ενός
ενοσιολογικού και θεωρητικού μηχανισμού. Η επιστήμη δεν
ικανοποιείται μόνο με την εμπειρική και «πραγματοπιστική» έρευνα.
Η τελευταία πρέπει να πλαισιώνεται από μία θεωρητική σκέψη, που
να προσφέρει τις ενοράσεις, τις υποθέσεις, τους λογικούς δεσμούς,
τις επεξηγηματικές ερμηνείες.

Από τη δομική λειτουργική προσέγγιση στη συστημική. — Στην
καρδιά αυτού του θεωρητικού επιχειρήματος βρίσκεται η έννοια του
συστήματος, κύριος άξονας της επιστημονικής ανάδυσης. Η έννοια
του συστήματος είναι θεμελιακή για την επιστήμη. Για τον
Πάρσονς, η οικουμενικότητα αυτής της έννοιας θεμελιώνει την
ενότητα της επιστημονικής γνώσης.

Βέβαια η θεωρία του Πάρσονς θεωρείται συχνά σαν η πιο
τελειοποιημένη έκφραση του *λειτουργισμού*, στ' αχνάρια του
Στένσερ, του Μαλινάφσκι και του Ντιρκέιμ. Κι αυτό επειδή ο
Πάρσονς έχει χρησιμοποιήσει σε πολύ μεγάλο βαθμό τις έννοιες
της λειτουργίας και της δομής, και επειδή σε ορισμένες, ήδη παλιές,
δηλώσεις του επέμενε και ο ίδιος στη χρησιμότητα ενός
λειτουργικού πλαισίου στις επιστήμες του ανθρώπου. Ταξινομείται
λοιπόν συχνά ανάμεσα στους υποστηρικτές της «*δομικο-λειτουργι-
κής ανάδυσης*» (analyse structure-fonctionnelle)?, όπως ο Μάριον Λέβι
και ο Ρόμπερτ Κινγκ Μέρτον στην κοινωνιολογία ή όπως ο
Γκαμπριέλ Άλμουντ και ο Ντέιβιντ Άρτερ στην πολιτική
επιστήμη.

Ωστόσο ο λειτουργισμός του Πάρσονς είναι εντελώς
ιδιαίτερου τύπου. Ή μάλλον, αποτελεί μια δευτερεύουσα όψη του
στοχασμού του και της εξέλιξης των ερευνών του. Σήμερα, θα ήταν
καλύτερο να μιλούσαμε για *συστημικό λειτουργισμό*. Γιατί ο

(7) Βλ. J. C. CHARLESWORTH, "Contemporary political analysis", New
York, 1967, σελ. 75-76, ή M. RUSH, PH. ALTHOFF, "An introduction to
political sociology", Λονδίνο, 1971, σελ. 11—13.

Πάρσονς υιοθετεί σαν αφετηρία το σύνολο, την ολότητα, την οκτοία
μεταχειρίζεται σαν ένα σύστημα. Σύμφωνα με αυτόν, η λειτουργική
ανάδυση επιστρέφει τώρα πάλιν στη μελέτη των προβλημάτων που
αφείλει να λύσει κάθε σύστημα για να υπάρξει και να διατηρεί τη
δραστικότητα του.

Κατά την εξέλιξη η του έργου του, η προσέγγιστική μέθοδος του
από δομικο-λειτουργική, έγινε *συστημική*. Για τον Πάρσονς, το
πρότυπο που ανέπτυξε μετά το 1953 ξεπέρασε το στάδιο του δομικο-
λειτουργισμού. Στο νέο αυτό πρότυπο, η έννοια της λειτουργίας
αποσυνδέεται από την έννοια της δομής για να συνδεθεί με την
έννοια του συστήματος, πράγμα που δίνει στη λειτουργική
προσέγγιση ένα γενικότερο και δυναμικότερο χαρακτήρα. Στο
έξής, η τελευταία ενσωματώνεται στο συστημικό πρότυπο, όπως μια
λογική ή μια γλώσσα. Εξυπηρετεί αυτή την ευρύτερη μεθοδολογία,
αυτή τη συστημική ανάδυση της δράσης.

§ 1. — Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Η γενική θεωρία της δράσης φιλοδοξεί να οικοδομήσει ένα
γενικό σχήμα που να είναι άμεσα εφαρμόσιμο σε όλα τα συστήματα
δράσης. Το πρότυπο του Πάρσονς επιδιώκει να αγκαλιώσει όλα τα
κοινωνικά φαινόμενα.

Η έννοια της κοινωνικής δράσης. — Όπως γράφει ο Γκι Ροσέ
(ό.π., σελ. 44): «Κοινωνική δράση είναι κάθε ανθρώπινη
συμπεριφορά που προκαλείται και καθοδηγείται από τις σημασίες
που ανακαλύπτει το δρων πρόσωπο στον εξωτερικό κόσμο,
σημασίες τις οποίες λαμβάνει υπόψη του και στις οποίες
απαντά. Επομένως τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνικής
δράσης εντοπίζονται στην ευαισθητοποίηση του δρώντος προσώ-
που απέναντι στη σημασία των πραγμάτων και των όντων που το
περιβάλλουν, στη συνειδητοποίηση αυτών των σημασιών και στην
αντίδραση στα μηνύματα που μεταδίδουν οι τελευταίες».

Η κοινωνική δράση περιλαμβάνει τα τέσσερα παρακάτω
στοιχεία:

— Κατ' αρχήν ένα *υποκείμενο - δράστη*, που δεν είναι αναγκαστικά ένα άτομο αλλά του μπορεί να είναι μια ομάδα, μια οργάνωση κ.λπ.

— Στη συνέχεια μια *κατάσταση*, η οποία περιλαμβάνει αντικείμενα με τα οποία έρχεται σε σχέση ο δράστης. Γιατί ο δράστης του Πάροου είναι ένα ον σε μία κατάσταση: η δράση του αποτελεί πάντοτε την απάντηση σε ένα σύνολο σημείων που αντιλαμβάνεται στο περιβάλλον του. Αυτό το περιβάλλον περιλαμβάνει φυσικά αντικείμενα (κλίμα, γεωγραφία, υλικά αγαθά, βιολογική σύσταση των ατόμων, κ.λπ.), και κοινωνικά αντικείμενα, δηλαδή κατ' αρχήν τους άλλους δράστες. Με τους τελευταίους η κοινωνική δράση γίνεται *αλληλεπίδραση*.

— Ο δράστης έρχεται σε σχέση με τα διάφορα στοιχεία της κατάστασης και τους αποδίδει μια σημασία μέσω σημείων και *συμβόλων*.

— Τέλος, *νόμος και αξίες* καθοδηγούν το δράστη στον προσανατολισμό της δράσης του και του παρέχουν σκοπούς.

Το σύστημα της κοινωνική δράσης. — Ο Πάροου θέτει ένα βασικό αξίωμα: η ανθρώπινη δράση παρουσιάζει πάντα τα χαρακτηριστικά ενός *συστήματος*. Προσφέρεται στη συστημική ανάλυση γιατί δεν είναι ποτέ ούτε ατελή ούτε απομονωμένη.

Πράγματι κάθε δράση παρουσιάζεται σαν ένα σύνολο μονάδων - πράξεων ενός ή πολλών δραστών. Και με τη σειρά της η δράση εγγράφεται σε ένα πιο ευρύ πλαίσιο. Κάθε δράση μπορεί να θεωρηθεί ταυτόχρονα σαν μια ολόκληρη μονάδα - πράξεων και σαν ένα στοιχείο μιας ευρύτερης ολόκληρης.

Το σύστημα δράσης είναι βασικά η οργάνωση των σχέσεων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο δράστη και στην κατάσταση του.

Τα λειτουργικά προαπαιτούμενα του συστήματος δράσης. — Η έννοια της λειτουργίας αποτελεί εδώ λογική συνέπεια της έννοιας του συστήματος. Για να υπάρξει και να διατηρηθεί ένα σύστημα πρέπει να οργανώσει και να κινητοποιήσει τις αναγκαίες δραστηριότητες. Η *λειτουργία* ενός συστήματος αντιστοιχεί σε ένα σύνολο δραστηριοτήτων που προορίζονται να απαντήσουν σε μια

ανάγκη ή σε ανάγκες του συστήματος σαν τέτοιου.

Κάθε σύστημα περιλαμβάνει αναγκαστικά *τέσσερις λειτουργίες* για να ικανοποιήσει τις στοιχειώδεις ανάγκες του. Οι λειτουργίες αυτές αποτελούν τα «λειτουργικά προαπαιτούμενα» του συστήματος δράσης. Οι τέσσερες αυτές στοιχειώδεις λειτουργίες είναι οι ακόλουθες:

1. Η *προσαρμογή* στοχεύει στην εδραίωση σχέσεων ανάμεσα στο σύστημα δράσης και στο εξωτερικό του περιβάλλον. Για το σύστημα, η λειτουργία αυτή συνίσταται στην άντληση από τα εξωτερικά συστήματα, των πόρων που του είναι αναγκαίοι, στη διευθέτηση αυτών των πόρων, στο μετασχηματισμό τους για την ικανοποίηση των αναγκών του και στην προσφορά, σε αντίλλαγμα, των δικών του προϊόντων. Η λειτουργία αυτή είναι, επομένως, εκείνη μέσω της οποίας το σύστημα προσαρμόζεται στο περιβάλλον του και στους εξαναγκασμούς του και προσαρμόζει το τελευταίο στις δικές του ανάγκες.

2. Η *επιδίωξη σκοπών* (Goal attainment) συνίσταται στον προσδιορισμό των σκοπών του συστήματος και στην κινητοποίηση των ενεργειών και των πόρων του για να τους επιτύχει.

3. Η *ολοκλήρωση* (integration) αποτελεί τη σταθεροποιητική διάσταση του συστήματος. Στοχεύει στη διατήρηση του συντονισμού ανάμεσα στα μέρη, στη συνοχή ή στην «αλληλεγγύη» του συστήματος, στην προφύλαξη του ενάντια στις απότομες μεταβολές και τις μεγάλες διαταραχές.

4. Τέλος, κάθε σύστημα δράσης οφείλει να εξασφαλίζει στους δράστες την αναγκαία κινητοποίηση πρέπει να διαθέτει ένα απόθεμα κινητοποίησης που υποσυνείδητα και μεταδίδει την απαραίτητη ενέργεια: είναι αυτό που ο Πάροου αποκαλεί εντέλεια («*latentness*»). Αυτή η λειτουργία «διατήρησης των προτύπων» (Pattern maintenance) στοχεύει στο να εξασφαλίσει ότι οι δράστες παραμένουν πιστοί στους κανόνες και αξίες του συστήματος και συνεχίζουν να εμπνέονται απ' αυτό.

Ο Πάροου κατέταξε αυτές τις τέσσερις λειτουργίες σύμφωνα με τη διάκριση εξωτερικό-εσωτερικό και μέσα-σκοποί, πράγμα που

δίνει τον πίνακα AGIL⁸, ο οποίος παριστά το λειτουργικό παράδειγμα του συστήματος δράσης.

A	Μέσα	Σκοποί	G
Εξωτερικές σχέσεις	Προσαρμογή (adaptation)	Επιδίωξη σκοπών (Goal - attainment)	
Εσωτερικά στοιχεία	Εντελέχεια	Ολοκλήρωση	
L	(Latence)	(Integration)	I

Τα υποσυστήματα δράσης. — Επιπλέον ο Πάροχος θεωρεί ότι το γενικό σύστημα δράσης υποδιαιρείται σε τέσσερα υποσυστήματα: το βιολογικό οργανισμό, την ψυχική προσωπικότητα, το κοινωνικό σύστημα και την κοιλότητα. Η διαίρεση αυτή αντιστοιχεί στη διαίρεση του συστήματος δράσης σε τέσσερις στοιχειώδεις λειτουργίες.

Ο βιολογικός οργανισμός αντιστοιχεί στη λειτουργία προσαρμογής: μέσω των αισθήσεων αποκαθίσταται η επαφή με το φυσικό σύμπαν, είτε για να προσαρμοσθούμε σ' αυτό είτε για να το χειραγωγήσουμε ή να το μετασχηματίσουμε. Η ψυχική προσωπικότητα αντιστοιχεί στη λειτουργία επιδίωξης στόχων: το ψυχικό σύστημα είναι εκείνο που προσδιορίζει τους στόχους, που κινητοποιεί τις ενέργειες και τους πόρους για την επίτευξή τους. Το κοινωνικό σύστημα αντιστοιχεί στη λειτουργία ολοκλήρωσης: δημιουργεί αλληλεγγύη, επιβάλλει εξαναγκασμούς, διατηρεί τη συνοχή. Τέλος, η κοιλότητα αντιστοιχεί στη λειτουργία εντέλειας: προτείνει ή επιβάλλει στους δράστες κανόνες, ιδανικά και αξίες, που τους «κινητοποιούν».

Με βάση τα παραπάνω δημιουργείται και ο παρακάτω πίνακας AGIL, που ταξινομεί τα υποσυστήματα του γενικού συστήματος δράσης.

(8) AGIL απο το Goal - attainment που σημαίνει επιδίωξη σκοπών και επίτευξη στόχων.

A		G
Ο βιολογικός οργανισμός (προσαρμογή)		Η προσωπικότητα (Επιδίωξη σκοπών)
Η κοιλότητα (Εντελέχεια)		Το κοινωνικό σύστημα (Ολοκλήρωση)
L		I

Η κυβερνητική ιεραρχία. — Εμπνεόμενος από την κυβερνητική, ο Πάροχος τονίζει ότι το σύστημα δράσης διέπεται από μια συνεχή κυκλοφορία ενέργειας και πληροφορίας. Όμως, σύμφωνα με μια θεμελιώδη αρχή της κυβερνητικής, τα μέρη που είναι πιο πλούσια σε πληροφορία επιβάλλουν ελέγχους στα μέρη που είναι πιο πλούσια σε ενέργεια. Επομένως, σε κάθε σύστημα δράσης υπάρχει μια σειρά διαδοχικών και σωρευτικών ελέγχων, που διατάσσονται μεταξύ τους σε μια ιεραρχική σειρά. Στη βάση αυτής της ιεραρχίας, βρίσκονται τα μέρη που είναι πιο πλούσια σε ενέργεια και παίζουν το ρόλο παραγόντων που καθορίζουν τη δράση. Στην κορυφή βρίσκονται τα μέρη που είναι τα πιο πλούσια σε πληροφορίες, και χρησιμοποιούν σαν παράγοντες ελέγχου.

Η αρχή αυτή εφαρμόζεται στα τέσσερα υποσυστήματα του γενικού συστήματος δράσης. Ο βιολογικός οργανισμός αποτελεί το υποσύστημα που είναι πλούσιότερο σε ενέργεια και φτωχότερο σε πληροφορία. Στη συνέχεια έρχονται η προσωπικότητα, κατόπιν το κοινωνικό σύστημα και τέλος η κοιλότητα, που προφανώς είναι το πλούσιότερο υποσύστημα σε πληροφορία και το φτωχότερο σε ενέργεια. Συνεπώς, μια ιεραρχία ελέγχου εδραιώνεται ανάμεσα σ' αυτά τα τέσσερα υποσυστήματα.

Η ίδια αρχή εφαρμόζεται επιπλέον και στα τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα.

Η ιεραρχία των ελέγχων εδραιώνεται λοιπόν αρχίζοντας από την εντελέχεια για να προχωρήσει στη συνεχεία στην ολοκλήρωση, την επιδίωξη στόχων και τέλος στην προσαρμογή.

§ 2. — ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Το κοινωνικό σύστημα. — Στην κοινωνιολογία, το ουσιαστικό είναι φυσικά η μελέτη του κοινωνικού συστήματος, που αποτελείται από αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους δράστες, που περιλαμβάνονται σε μια συλλογικότητα.

Για το κοινωνικό σύστημα, όπως και για καθένα από τα υποσυστήματα δράσης, τα τρία άλλα αποτελούν το «περιβάλλον» του. Έτσι τα τέσσερα υποσυστήματα ενώνονται με ένα δικτυο αλληλεξάρτησης. Κάθε υποσύστημα βρίσκεται σε σχέσεις αλληλεξάρτησης και ανταλλαγής με καθένα από τα άλλα τρία υποσυστήματα.

Η κοινωνία. — Αλλά μπορούμε επίσης να αλλαξοουμε επίπεδο ανάλυσης, και να θεωρήσουμε το κοινωνικό σύστημα όχι πια σαν ένα υποσύστημα, αλλά σαν ένα σύστημα δράσης το οποίο με τη σειρά του περιλαμβάνει τέσσερα υποσυστήματα που αυτοιστοχούν στην προσαρμογή, στην επιδίωξη στόχων, στην ολοκλήρωση και στην εντέλεια. Κάτω απ' αυτή την οπτική γωνία, ο Πάσσος προτιμά να μιλάει για «κοινωνία» μάλλον παρά για «κοινωνικό σύστημα».

Αντίθετα με την έννοια του κοινωνικού συστήματος, που είναι μια αναλυτική και αφηρημένη κατηγορία, η έννοια της *κοινωνίας* αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη και αναγνωρίσιμη πραγματικότητα. Είναι χοντρικά αυτό που η γαλλική κοινωνιολογία αποκαλεί μια «σφαιρική κοινωνία», δηλαδή μια αρκετά πλήρης συλλογικότητα, ώστε τα μέλη της να μπορούν να ζουν εκεί εξ ολοκλήρου, και να ικανοποιούν το σύνολο των αναγκών τους. Εμπειρικά, η σφαιρική κοινωνία είναι μια χώρα, ένα έθνος, ένας πολιτισμός.

Τα υποσυστήματα της κοινωνίας. — Εάν εφευρέσουμε το αναλυτικό πρότυπο του συστήματος δράσης στην εσωτερική οργάνωση της κοινωνίας, ξανασυναντάμε τα τέσσερα υποσυστήματα. Τέσσερα υποσυστήματα συνθέτουν την «κοινωνία».

1. Η προσαρμογή αφορά το σύνολο των δραστηριοτήτων που

σχετίζονται με την παραγωγή και την κυκλοφορία των καταναλωτικών αγαθών. Αντιστοιχεί επομένως σε όλες τις δραστηριότητες που συνθέτουν την *οικονομία* ή το οικονομικό υποσύστημα.

2. Η επιδίωξη σκοπών, είναι στην περίπτωση αυτή η αναζήτηση συλλογικών στόχων και η κινητοποίηση των διάφορων δραστών και των πόρων της κοινωνίας για την επίτευξη αυτών των στόχων. Είναι αυτό που ο Πάσσος ονομάζει *πολιτικό στοιχείο*. Πρέπει να σημειωθεί ότι χρησιμοποιεί τον όρο αυτό με μια πολύ γενική έννοια, για να ορίσει όλες τις μορφές λήψης αποφάσεων, οργάνωσης και κινητοποίησης των πόρων του συστήματος. Μ' αυτή την έννοια, το πολιτικό στοιχείο βρίσκεται τόσο σε μια επιχείρηση όσο και στο ίδιο το κράτος.

3. Η εντέλεια στην περίπτωση αυτή βρίσκεται στο δικτυο *κοινωνικοποίησης* (οικογένεια, εκπαίδευση κ.λπ.) των μελών της κοινωνίας. Μέσα απ' αυτήν μεταβιβάζεται η κουλτούρα στα μέλη της κοινωνίας, εσωτερικοποιείται απ' αυτήν και γίνεται ένας σημαντικός παράγοντας προκίνησης της κοινωνικής τους συμπεριφοράς.

4. Τέλος, η ολοκλήρωση της κοινωνίας εξαρτάται από την «κοινωνική κοινότητα» («*communauté sociale*»), αυτό το σύνολο θεσμών (δικαιο, δικαστικός μηχανισμός κ.λπ.) που η λειτουργία τους είναι να εδραιώνουν και να διατηρούν την αλληλεγγύη που μπορεί να απαιτεί μια κοινωνία από τα μέλη της.

Η ανταλλαγή ανάμεσα στα υποσυστήματα. — Ένα σύνθετο δικτυο ανταλλαγών δημιουργείται ανάμεσα σ' αυτά τα τέσσερα υποσυστήματα: Την οικονομία, την πολιτική, τους θεσμούς κοινωνικοποίησης και την κοινωνική κοινότητα. Γιατί το καθένα είναι ένα ανοιχτό σύστημα, που διατηρεί σχέσεις αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον του.

Εμπνεόμενος από την οικονομική θεωρία και ιδιαίτερα από τον Λέντιεφ, ο Πάσσος ανέγει την ανταλλαγή ανάμεσα στα συστήματα σε ένα *πίνακα εισροών-εκροών* (*tableau d'input-output*). Υπάρχει πάντα μια διπλή ανταλλαγή. Κάθε σύστημα δέχεται από τα άλλα τρία στοιχεία παράγοντες παραγωγής (Inputs) που είναι

θεμελιώδεις για τη λειτουργία του· σε αντάλλαγμα τους προσφέρει προϊόντα (Outputs) της δραστηριότητάς του.

§ 3. — ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΥΠΟΣΥΣΤΗΜΑ

Ο Πάρσονς θεωρεί επομένως το πολιτικό στοιχείο σαν ένα υποσύστημα της κοινωνίας. Επιπλέον, ξέρουμε ότι δίνει στον όρο αυτό μια πολύ γενική σημασία. Κατά τη γνώμη του, το πολιτικό στοιχείο περιλαμβάνει τον προσδιορισμό των συλλογικών σκοπών, την κινητοποίηση των πόρων και τη λήψη των αναγκαίων αποφάσεων για την επίτευξη αυτών των σκοπών. Αυτή η πολιτική δραστηριότητα δεν αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό των δημόσιων θεσμών· τη συναντάμε επίσης σε όλες τις κοινωνικές οργανώσεις (κόμμα, συνδικάτο, πανεπιστήμιο, επιχείρηση, κ.λπ.).

Η έννοια της εξουσίας. — Ο Πάρσονς ορίζει την εξουσία σαν την ικανότητα να υποχρεώνονται οι δράστες σε μια κοινωνία να επιτελέσουν τις υποχρεώσεις που τους επιβάλλουν οι συλλογικοί σκοποί, ούτως ώστε να είναι σε θέση να κινητοποιήσουν τους πόρους της κοινωνίας με στόχο την επίτευξη των προτεινόμενων σκοπών.

Με τον Πάρσονς, η εξουσία απομυθοποιείται κατά μοναδικό τρόπο. Πράγματι, εμπνεόμενος από τη δική του ανάλυση για το οικονομικό υποσύστημα, ο Πάρσονς παραλληλίζει στενά την οικονομική με την πολιτική επιστήμη, την έννοια του χρήματος με την έννοια της *εξουσίας*. Όπως το οικονομικό υποσύστημα, έτσι και το πολιτικό γίνεται πεδίο σχέσεων ανταλλαγής και αλληλεπίδρασης, οι οποίες μπορούν να περιγραφούν με τους ίδιους όρους.

Έτσι ο Πάρσονς επαναπροσδιορίζει την εξουσία πάλι στο πρότυπο του χρήματος. Την ανάγει σε ένα απλό εργαλείο ανταλλαγής, σε ένα μέσο ανταλλαγής στους κόλπους του πολιτικού υποσυστήματος, καθώς και ανάμεσα στο τελευταίο και στα άλλα υποσυστήματα.

Η εξουσία και οι ιδιότητές της. — Κατά συνέπεια, κατ' εικόνα του χρήματος, η εξουσία διαθέτει ανάλογες ιδιότητες.

Η εξουσία αποτελεί ένα στοιχείο που *κυκλοφορεί*. Ευκίνητη, ενεργητική γνωρίζει ακατάπαυστα ανταλλαγές και μεταθέσεις. Δεν είναι μια σταθερή και καθορισμένη μάζα: όπως και το ποσό του χρήματος, έτσι και το ποσό της εξουσίας που βρίσκεται σε κυκλοφορία, μπορεί να αυξηθεί ή να ελαττωθεί.

Έτσι ο Πάρσονς μελετά, για παράδειγμα, τη «δυναμικασία αύξησης της εξουσίας», την «αυξανόμενη παραγωγή της εξουσίας», χάρις στη «δημιουργία πολιτικής πίστης». Γιατί υπάρχει ένα πολιτικό ισοδύναμο του τραπεζικού συστήματος που επιτρέπει την προσφορά καθαρών προσαυξήσεων στην ποσότητα της εξουσίας μέσα στο σύστημα. Συγκρίνοντας τους διευθύνοντες με τραπεζίτες ή μεσίτες ο Πάρσονς γράφει:

«Προτείνω—και αυτό αληθεύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των δημοκρατικών εκλογικών συστημάτων—ότι η πολιτική υποστήριξη πρέπει να νοείται σαν μία γενικευμένη παραχώρηση εξουσίας, η οποία, εάν καταλήξει σε μια εκλογική επιτυχία, θέτει τους εκλεγμένους ηγέτες σε μια θέση ανάλογη με αυτή του τραπεζίτη. Οι «καταθέσεις» σε εξουσία που έχουν κάνει οι εκλογείς είναι ανακλήτες, αν όχι κατά βούληση, τουλάχιστον στις επόμενες εκλογές, σύμφωνα με ένα όρο ανάλογο με την κανονικότητα των αρών λειτουργίας μιας τράπεζας», (Τ. Πάρσονς, «On the concept of political power», Sociological theory and modern society, κεφ. Χ, Νέα Υόρκη, 1967).

Επομένως στους κόλπους των αναπτυγμένων πολιτικών συστημάτων υπάρχει ένα στοιχείο σχετικό «ελεύθερο και κυμαινόμενο», που είναι ανάλογο με το πιστωτικό σύστημα. Αυτή η «πίστωση εξουσίας» υπόκειται σε μεταβολές. Το στοιχείο αυτό υφίσταται διακυμάνσεις του τύπου κληθωρισμός - αντιπληθωρισμός.

Άλλωστε η εξουσία έχει έναν *συμβολικό* χαρακτήρα. Όπως και το χρήμα, δεν έχει άμεση χρησιμότητα. Δεν έχει «αξία χρήσης», αλλά «ανταλλακτική αξία». Μπορεί να ανταλλάξει με

κάτι που έχει ενδογενή αξία για τη συλλογική αποτελεσματικότητα, δηλαδή με την υιοταγή. Η εξουσία είναι ένα μέσο ανταλλαγής και ένα σύμβολο αξίας. Η αξία της βρίσκεται σ' αυτό που μας επιτρέπει να αποστύσουμε.

Το τελευταίο θεμέλιο της εξουσίας είναι η *ψυχική δύναμη*, εξουσία. Η τελευταία στηρίζεται μάλλον σε δευτερεύοντα θεμέλια, που συμβολίζουν τη δύναμη ή που την αντικαθιστούν. Και εδώ επίσης είναι δυνατή η σύγκριση με το χρήμα:

«Παράμοια, όπως ένα νομισματικό σύστημα το οποίο στηρίζεται εξ ολοκλήρου στο χρυσό σαν πραγματικό μέσο ανταλλαγής, είναι ένα πολύ πρωτόγονο σύστημα, που δεν μπορεί να θέσει σε λειτουργία ένα σύνθετο σύστημα ανταλλαγών στα πλαίσια της αγοράς, το ίδιο και ένα σύνθετο εξουσία στο οποίο η μόνη απορριπτική κύρωση είναι η απειλή της βίας, αποτελεί ένα πολύ πρωτόγονο σύστημα που δεν μπορεί να θέσει σε λειτουργία ένα σύνθετο σύστημα... Το χρήμα πρέπει να θεσμοκοιτηθεί σαν «σύμβολο» πρέπει να νομιμοποιηθεί και να εμψυχώσει «εμπιστοσύνη» μέσα στο σύστημα... Με ανάλογο τρόπο η εξουσία δεν μπορεί να είναι μόνο ένα όργανο απορριπής με ενδογενή απορριπτικότητα· εφόσον οφείλει να αποτελεί το γενικευμένο όργανο κινητροποίησης των πόρων για μια αποτελεσματική συλλογική δράση και να εξασφαλίζει την τήρηση των υποχρεώσεων που ανέλαβαν τα συλλογικά όργανα ανέαντι στα συστατικά τους στοιχεία, οφείλει επίσης να γενικευθεί με μορφή συμβόλου και να νομιμοποιηθεί σαν τέτοιο» (δρ. παρ.).

Με τον τρόπο αυτό η εξουσία γίνεται ένα συμβολικό και γενικευμένο μεσοδιαβητικό στοιχείο. Ένα από μέσο ανταλλαγής, σαν το χρήμα, συμβολικό και αναγνωρισμένο, δηλαδή νομιμοποιημένο.

Η *θεσμική δομή του πολιτικού στοιχείου*. — Στο πολιτικό υποσύστημα, ο Πάρσονς διακρίνει τρεις θεσμούς, από τους οποίους ο πρώτος αποτελεί τη γη των δύο άλλων: την ηγεμονία, την αρχή και τον διακανονισμό.

Ο Πάρσονς γράφει: «Λέγοντας θεσμοποίηση της *ηγεμονίας*, εννοώ το πρώτο κανονιστικό τμήμα (modele d'ordre normalis) μέσω του οποίου ορισμένες υπο-ομάδες, σαν συνέπεια της θέσης που κατέχουν σε μια

δομημένη συλλογικότητα, έχουν την εξουσιοδότηση και ακόμα και την υποχρέωση να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και να παίρνουν αποφάσεις, με στόχο την επίτευξη των σκοπών της συλλογικότητας, καθώς και το δικαίωμα να επιβάλλουν δεσμεύσεις στη συλλογικότητα στο σύνολό της». Με τον παραπάνω ορισμό ο θεσμός της ηγεμονίας ξανααναφέρεται σε διάφορα επίπεδα: Με το πρώτο στο σύνολο της κοινωνίας, με τις αναγνωρισμένες θέσεις εξουσίας στους γραφειοκρατικούς οργανισμούς, κ.λπ.

Ο δεύτερος θεσμός είναι ο *θεσμός της αρχής*. Η αρχή και η εξουσία δεν είναι συνώνυμες. Η αρχή είναι ο τόπος στον οποίο *συσσωρεύεται και από τον οποίο κυκλοφορεί η εξουσία*. Έτσι, ο κάτοχος μιας θέσης αρχής καρπώνεται ένα ποσό εξουσίας, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιήσει και να θέσει σε κυκλοφορία.

Τέλος, ο τρίτος πολιτικός θεσμός είναι ο *διακανονισμός*. Η λειτουργία του συνίσταται στην εκπομπή αρχών και κανόνων, οι οποίοι αποτελούν το διατυπωμένο πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου. Στην κατηγορία αυτή υπεισέρχονται το καθαυτό δίκαιο, οι επαγγελματικοί κανόνες, τα καταστατικά και η κειραρχία των κομμάτων ή των ενώσεων, κ.λπ.

Το πολιτικό σύστημα σαν ανοιχτό σύστημα. — Πρέπει να το υπενθυμίσουμε, γιατί είναι ουσιώδες: το πολιτικό σύστημα, όπως το καθορίσαμε παραπάνω, είναι ένα αυτόνομο και ανοιχτό σύστημα. Διατηρεί σταθερές σχέσεις και ανταλλαγές με τα άλλα υποσυστήματα της κοινωνίας. Όπως και στο οικονομικό σύστημα, έναβρισκουμε εδώ τον ίδιο τύπο ανταλλαγής παραγόντων (Inputs) και προϊόντων (Outputs).

§ 4. — Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΤΑΚΟΤ ΠΑΡΣΟΝΣ

Τα όριά του. — Μπορούμε να απευθύνουμε στον Πάρσονς δύο βασικές κατηγορίες. Κατ' αρχήν, ότι επεξεργάστηκε ένα τόσο

(9) T. PARSONS, «Structure and Process in Modern Societies, New York, 1960, p. 149—150.

γενικό πρότυπο, ώστε να έχει μικρή εφημερευτική αξία. Το πρότυπο αυτό παρέχει στον ερευνητή ένα εννοιολογικό πλαίσιο για να εντάξει τις παρατηρήσεις του, αλλά δεν του προσφέρει εφημερευτικά στοιχεία. Όπως σημειώνει ο Γκι Ροσέ (ό.π., παραπάνω): «Το παρσονικό πρότυπο αναπαριστά μια εννοιολογική κατασκευή που στερείται περιεχομένου». Αντίθετα από το μαρξιστικό εφημερευτικό σύστημα, αποτελεί περισσότερο ένα εννοιολογικό παρά αιτιακό, πρότυπο.

Είναι επίσης ένα μοντέλο που εμφανίζεται μάλλον *συντηρητικά*, στο βαθμό που παρέχει προνομιακή θέση στην ισορροπία, στην κοινωνική τάξη, στη σταθερότητα του στότους κβθ, χωρίς να στέκεται και πολύ στην ανάλυση των εν δυνάμει αντιφάσεων, που μπορούν να αποτελέσουν πηγές εντάσεων, συγκρούσεων και κοινωνικού μετασχηματισμού. Από εδώ τηγάζουν και οι μορφές των σταδών της κριτικής κοινωνιολογίας, μαρξιστικής ή ριζοσπαστικής.

Προσφορές. — Όμως απομένουν να εγγραφούν πολλά στο ενεργητικό του Πάρσονς, κυρίως επειδή τόνισε δύο σημαντικά προτάγματα: το θεωρητικό πρόταγμα και το διεπιστημονικό πρόταγμα.

Στην αρχή πρωτοπόρος, ο Πάρσονς, έγινε ο κορυφαίος, που επηρέασε βαθιά όλη την αμερικάνικη κοινωνιολογία, παρέχοντας της το εννοιολογικό και αναλυτικό πλαίσιο που της έλλειπε και προτεινόντάς της ένα λογικό, ολοκληρωμένο και συνεκτικό πρότυπο. Επέβαλε στην αμερικάνικη κοινωνιολογία *θεωρητικές αξιώσεις*, και την απελευθέρωσε από τον εμπειρισμό στον οποίο κινδύνευε να υποβαθμιστεί.

Επιπλέον, ο Πάρσονς αντέδρασε ενάντια στον υπερβολικό ατομικισμό και στην εξειδίκευση. Ασχολήθηκε με ζήλο για την αποκατάσταση σημείων επαφής ανάμεσα στην κοινωνιολογία και στις άλλες επιστήμες (οικονομία, ψυχολογία, εθνολογία, πολιτική επιστήμη). Έγινε ο πρωτεργάτης της διεπιστημονικής μελέτης. Η θεωρία του για την ανθρώπινη και κοινωνική δράση στοχεύει στη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου που να περιλαμβάνει όλες τις επιστήμες του ανθρώπου. Από εδώ εξάλλου προκύπτουν — σαν

αντίβαρο σ' αυτή του τη φιλοδοξία — και οι ελλείψεις που επιστημάνθηκαν παραπάνω.

Η επίδρασή του. — Έχει ειπωθεί ότι ο Πάρσονς σκεί μια πολύ ισχυρή επίδραση σ' όλη την αμερικάνικη *κοινωνιολογία*. Κατά κάποιο τρόπο, επηρεάζει ακόμα και τους αντιπάλους του, Έτσι, η «νέα κοινωνιολογία», της οποίας εμπνευστής είναι ο Σ. Πιρ Μίλς (και ο οποίος ερμηνεύει στις κοινωνικές διαμάχες, στους αγώνες συμφορόντων, κ.λπ.), δημιουργήθηκε με βάση την κριτική αναφορά και την αντίθεση στην παρσονική κοινωνιολογία — η οποία τονίζει τις έννοιες της ισορροπίας, της ολοκληρωσης (integration) και του ελέγχου.

Ο Πάρσονς επηρέασε επίσης και την αμερικάνικη *πολιτική επιστήμη*. Και ιδιαίτερα τους πολιτικούς επιστήμονες που επιχειρούν τη συστηματική ανάλυση της πολιτικής ζωής, όπως ο Ντειβιντ Ίστον, ή εκείνους που επιμένουν στα φαινόμενα επικοινωνίας και ελέγχου, όπως ο Κάρλ Ντόιτς.